

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**19. YY. OSMANLI SARAYLARINDA KULLANILAN
KUMAŞLAR VE BU KUMAŞLARDA
HEREKE FABRİKA-İ HÜMAYUNU'NUN
YERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞAZİMET KORKMAZ ALGAN

**ANA BİLİM DALI : İÇ MİMARLIK
PROGRAMI: İÇ MİMARLIK**

KOCAELİ, 2005

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**19. YY. OSMANLI SARAYLARINDA KULLANILAN
KUMAŞLAR VE BU KUMAŞLARDA
HEREKE FABRİKA-İ HÜMAYUNU'NUN
YERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞAZİMET KORKMAZ ALGAN

**ANA BİLİM DALI : İÇ MİMARLIK
PROGRAMI: İÇ MİMARLIK**

TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. DR. TAHSİN CANBULAT

KOCAELİ, 2005

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**19. YY. OSMANLI SARAYLARINDA KULLANILAN
KUMAŞLAR VE BU KUMAŞLARDA
HEREKE FABRİKA-İ HÜMAYUNU'NUN
YERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : ŞAZİMET KORKMAZ ALGAN
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 07/06/2005-2005/10

**Yrd.Doç.Dr. Tahsin
CANBULAT**

**Yrd.Doç.Dr. Süleyman
KIRIMTAYIF**

**Yrd.Doç.Dr. Deniz
DEMİRARSLAN**

KOCAELİ - 2005

SUNUŞ

Hereke İpekli Dokuma Fabrikası, dokuma sanayinin ilk büyük fabrikasıdır. Günümüzde Milli Saraylar Daire Başkanlığına bağı Köşk ve Kasırların ihtiyacına cevap vermesinden dolayı bir çekim merkezi ve canlı müze özelliğı taşımaktadır.

Hereke İpekli Dokuma Fabrikasının ipekli döşeme kumaşlarının özelliklerinin incelenmesi, bilgilerin gelecek nesillere aktarılması için tez konusu araştırılmıştır. Hereke İpekli Dokuma Fabrikasında incelemeler yapılmış ve kataloglar taranmıştır. Dolmabahçe Sarayında kullanılan kumaşlar araştırılarak Milli Saraylar bünyesindeki tekstil araştırmacıların bilgi alış verişiiyle konuyla ilgisi olduğunu düşündüğümüz sarayla ilgili bilgiler edinilmiştir. Ayrıca Hereke İpekli Dokuma Fabrikasında üretilen ipekli dokuma kumaş desenlerinin devamını sağlaması için yapılması gereken çalışmalar ve öneriler sunulmuştur.

Bu çalışmanın seçilmesi, yürütülmesi ve yönlendirilmesinde katkıları olan danışmanım Yrd.Doç.Dr. Tahsin CANBULAT'a, araştırmanın sürecinde yardımlarından dolayı Milli Saraylar Daire Başkanlığı Dolmabahçe Sarayı tekstil araştırmacısı Ayça Özer Denizli'ye, Hereke İpekli Dokuma Fabrikasında fotoğraf çekimi sırasında yardımcı olan fabrika müdürü Ali İhsan TORAMAN'a, çalışma süresince desteklerini esirgememeleri, anlayış ve teşvikleri için teşekkür ederim.

Yeni araştırma alanlarında yararlı olması dileğıyle

İzmit, Aralık 2005

İç Mimar Şazimet KORKMAZ ALGAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı.....	1
1.2. Materyal Ve Yöntem.....	2
2. DOKUMANIN TARİHÇESİ.....	3
2.1. Dünya’da Dokumanın Tarihi.....	3
2.2. Türkler’ de Dokumanın Tarihi.....	6
3. OSMANLI’ DA DOKUMA SANATI.....	10
3.1. Osmanlı’ da Dokuma Yöntemleri.....	10
3.2. Osmanlı Dokumalarında Kullanılan Malzemeler.....	11
3.2.1. İpek.....	11
3.2.2. Yün	12
3.2.3. Pamuk.....	13
3.3. Osmanlı’da Dokuma Üretim Yöntemleri.....	13
3.4. Osmanlı’ da Dokuma Çeşitleri.....	14
3.5. Osmanlı Dokumalarında Kullanılan Üslup, Desen ve Motifler.....	16
3.5.1. Natüralist Üslup.....	16
3.5.2. Saz Yolu Üslubu.....	18
3.5.3. Stilize Edilmiş Motifler.....	18
3.5.3.1.Nebati Motifler.....	19
3.5.3.2.Hayvansal motifler.....	20
3.5.3.3.Rumiler.....	21
3.5.3.4.Bulutlar.....	21
3.6. Osmanlı İpekli Dokumaları.....	22
4. OSMANLI DOKUMALARINDA HEREKE DOKUMALARI VE HEREKE FABRİKASI.....	24
4.1. Hereke’ nin Tarihçesi.....	24
4.2. Hereke Fabrikası’nın Tarihçesi.....	25

4.2.1. Dolmabahçe Sarayı'nda ki Hereke Dokumahanesi.....	27
4.3. Cumhuriyetin İlanından Sonra Hereke Fabrikasının Durumu.....	28
4.4. Hereke Fabrikası Halıları.....	28
4.5. Hereke Fabrikası günlük Kullanım Ürünleri.....	29
4.6. Hereke Fabrikası İpekli Dokumaları.....	30
4.6.1. Hereke Fabrikası Çatma Kadifeleri.....	31
4.6.2. Hereke Kumaşlarında Kullanılan Malzemeler.....	32
4.6.3. Hereke Kumaşlarının Desen ve Renk Özellikleri.....	32
4.7. Hereke Fabrikası İpekli Dokumalarının Milli Saraylarda Kullanımları ...	34
5. KATALOG.....	37
5. SONUÇ.....	84
6. KAYNAKÇA.....	86
ÖZGEÇMİŞ.....	91

18. YY. SARAY MOBİLYALARINDA KULLANILAN KUMAŞLAR VE BU KUMAŞLARDA HEREKE FABRİKA-İ HÜMAYUNU'NUN YERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

ÖZET

İnsanlar tarihler boyu ellerindeki materyalleri ilkel yöntemler kullanıp geliştirmeye devam etmişlerdir. Aynı şekilde dokuma ürünleri insan elinde gelişmiş ihtiyaçlar ve gelenekler doğrultusunda şekillenmiştir. Medeniyetlerin birbirlerine etkileri ve dönemsel akımlardan etkilenip günümüze kadar gelişerek bugünkü şeklini almıştır. Buna dönemsel akımların ve medeniyetlerin birbirinden etkilenimleri de eklenerek bir gelişim süreci göstermiş bugünkü konumuna ulaşmıştır

Türkler için dokuma sanatı, hakimiyet ve saltanatın bir göstergesi olduğu için diğer sanatlardan daha öncelikli olmuştur. Bu sanat dalı Osmanlı imparatorluğun geçiş süreçleriyle aynı süreçleri yaşamış, yaşanan tüm olaylar her alana yansıdığı gibi dokuma sanatına da yansımış ve gelişimini etkilemiştir. 15. ve 16. yy'lar da altın çağını yaşayıp gerileme döneminde de duraklamaya başlayan dokuma sanatı giderek eski kalite ve güzelliğini yitirmiştir.

Bu dönem ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma çabaları içine girdiği bir süreçtir. Avrupa'da sanayi devriminin etkisinde oluşan teknik gelişmeler, sanayileşmenin getirdiği seri üretim, Osmanlı İmparatorluğunun çok geride kalmasına ve Türk kumaş sanatının en kötü dönemini yaşamasına neden olmuştur. Yapılan antlaşmalarla yabancılara ticari ve ekonomik imtiyazların tanınması yerli kumaş endüstrisinin çok zor durumda kalmasına neden olmuştur.

Türk kumaş sanatının kötüye gittiği ve etkisini iyice yitirmeye başladığı dönemde Hereke sahillerinde bir dokuma fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşler tarafından 1843 yılında 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgahla üretime açılmıştır. II. Abdülmecid'in saltanatına denk gelen bu dönemde, padişahın fabrikadan haberdar olmadığı ve daha sonra öğrendiği bilinmektedir. Durumun ortaya çıkmasıyla Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşler fabrikadaki haklarını devretmişler ve fabrika bu dönemden itibaren saraya bağlanarak yalnızca saray için kumaş üretmeyi sürdürmüştür.

19. yy.' da Osmanlı İmparatorluğun' da başlayan Batılılaşma etkisiyle batı yaşam tarzı seçilmiş ve bu dönemin etkileri bütün sanat kollarında olduğu gibi dokuma sanatında da kendini göstermiştir. Bu etkilenme 18. yy.' da doruk noktasına ulaşmış ve kendini çok net hissettirmiştir. Hereke kumaşları da bu Batılılaşma sürecinden etkilenmiş, bunun doğrultusunda ürünler vermiştir. Fabrikada çalışan tasarımcıların yabancı olduğu göz önünde tutulduğunda bu etkileşimin yaşanmasının nedenleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde sarayların döşenmesinde tamamıyla Hereke kumaşları kullanılmıştır.

Yine dönemde çok rağbet gören Hereke kumaşlarının halka satışı için İstanbul Kapalıçarşı'da fabrika adına bir mağaza açılmıştır. Fakat saray halkının buna karşı çıkması sonucu kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Bunun yanı sıra fabrika 1891 yılında 100 tezgah ile halı üretimine de başlamıştır. Sultan Abdülhamid' in isteğiyle Sivas, Ladik ve Manisa'dan ustalar getirilmiş ve ilk önce saraydan verilen desenler dokutturulmuş daha sonra bu desenler geliştirilerek özgün bir Hereke üslubu oluşturulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi olan 20.yy.' in ilk çeyreğinde (1902) Hereke fabrikasında yeni üretim alanları oluşturulmaya başlanmış çuha, şayak ve iplik dairesi peşinden de 1905 yılında fes bölümü açılmıştır. Kurulduğu 1843 yılından itibaren büyük başarılar gösteren fabrika bu sayede yurt içi ve yurt dışında pek çok ödüller almıştır.

Pek çok aşamalardan geçen Hereke Fabrikası Cumhuriyetin ilanıyla Sanayi ve Maddin Bankası'na devredilmiştir. Fabrika 1932'de geçirdiği yangın sonrasında onarılarak faaliyetlerine devam etmiş 1938 yılında Sanayi Ofisine ve ardından Sümerbank'a bağlanarak 14.06.1995 tarihli 95/45 sayılı kararıyla Milli Saraylar Daire Başkanlığına devredilmiştir.

Hala müze-fabrika statüsünü taşıyarak çalışan fabrika milli sarayların tefrişi ve özel siparişe yönelik üretim yapmaktadır. Hereke halıları, aynı özgün tasarım ve teknikleriyle günümüzde de son dönem Osmanlı geleneğini yaşatmaktadır. Hereke ipekli dokumaları da geleneğini sürdürmekte, malzemedeki sadece ipek ve pamuklu kullanarak aynı kumaşları yaşatmaktadır. Döneminde 180 adet olan kumaş çeşidinin sadece 85 tanesinin üretimi günümüzde devam ettirilmektedir. Fabrikada çalışır durumda 15 tezgah bulunmaktadır, ancak dokumacı olarak 12 kişi çalışmakta ve 3 tezgah boşta durmaktadır.

ABSTRACT**18TH CENTURY FABRICS USED FOR COURT FURNISHING AND THE IMPORTANCE OF HEREKE FABRİKA-I HUMAYUN AND THE REFLECTION OF IT TODAY**

People have continued to use primitive metha and to develop their materials thraughout the history. In the same was the weaving products have been formed by the developed roguire ments and traditions.(They have been formed by the interactions of civilizations and periodic mave ments of the civilizations) in addition tho this periodical movements and the interactions go civilizations are added to this development process and reached its today's position.

For Turkish people the art of weaving was a sign of domination and sultanate. It had man priarity than other arts. This branch of art had the same process with the transition process of the otoman Empire. All these events were reflected in every field as well as the art of weaving and influenced the development of it. 15th and 1 bth centurles were the gorden age of the art of weaving last its beark and quality.

This period was olso a process in which the otaman Empire struggle for westernization. In Europe technical developments, quick production laused the regression of otoman Empire and Turkish fabric industry had the warst period of its age. With the treaties, foreign people had the ecanomic and commercial priviliges. As a result of this Turkish fabric industry was affected badly.

In the 18 th century in ottoman Empire with the effects of westernization, westa life style was chose and the effct of this period showed itself in the art of weaving. This effection reached the toppoin in the 19 th century. The fabrics of Hereke were affected by the westernization, as a result of this new products were produced wen it is taken into consideration than designers who worked in the foctory were foreigners, the results of the interactions were understood. In this period Hereke fabrics were cample tely used. In furnishing the courts. Also in this period, a market in the Grand Baazr, in İstanbul, to sell for Hereke . But it was closed ofter a short while because the people in the court refused it. Besides, the foctory started to produce corpets with 100 looms in 1891. The masters who were troya from Sivas, Ladik and Manisa by the demaas of Sultan Abdulhamid and firstky the desing of

court were women, then on original Hereke style was formed by developing these designs.

The first quarter of the 20th century (1902), the period of collapse of the Ottoman Empire, new fields of production- broadcloth, a woolen fabric, thread- were started to form, later in the factory of Hereke in 1905 a fez department was opened. From 1843 the year of foundation the factory which had a great success gained so many rewards in home and abroad.

The factory of Hereke was transferred to the Bank of Industry and Mine with the declaration of Republic. It continued to produce again after a great fire in 1932 then it was tied to the Office of Industry, then to Sumer Bank in 1938, later it was transferred to the presidency department of National Court with the decision of 95/45 on dated 14.06.1995. The factory still standing as a museum-factory status has produced towards special order and national courts furnishing. The carpets of Hereke have carried on the recent tradition of the Ottoman Empire with the same original designs and techniques, nowadays. Reviving this tradition, the textiles of silk have kept alive the same fabrics by using only silk and cotton in materials. Nowadays the production of only 85 of the variations of fabric which were 180 numbers in that period. There have been 15 looms which are on duty, but however 12 people have been working and 3 looms are free.

KISALTMALAR

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
MS.	Milli Saraylar
No.	Numara
S.	Sayfa
a.g.k	Adı geçen kitap
a.g.m	Adı geçen makale
M.E.B.	Milli Eğitim Basımevi
Yy	Yüzyıl
Yay.	Yayın
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 1A Numaralı Desen

Şekil 2: 20 Numaralı Desen

Şekil 3: 31 Numaralı Desen

Şekil 4: 36 Numaralı Desen

Şekil 5: 42 Numaralı Desen

Şekil 6: 57/ 911 Numaralı Desen

Şekil 7: 65 Numaralı Desen

Şekil 8: 70 Numaralı Desen

Şekil 9: 76 Numaralı Desen

Şekil 10: 78 Numaralı Desen

Şekil 11: 84 Numaralı Desen

Şekil 12: 88 Numaralı Desen

Şekil 13: 90 Numaralı Desen

Şekil 14: 92 Numaralı Desen

Şekil 15: 98 Numaralı Desen

Şekil 16: 100 Numaralı Desen

Şekil 17: 103 Numaralı Desen

Şekil 18: 104 Numaralı Desen

Şekil 19: 112 Numaralı Desen

Şekil 20: 144 Numaralı Desen

Şekil 21: 207 Numaralı Desen

Şekil 22: 257 Numaralı Desen

Şekil 23: 276 Numaralı Desen

Şekil 24: 301 Numaralı Desen

Şekil 25: 302 Numaralı Desen

Şekil 26: 308 Numaralı Desen

Şekil 27: 371 Numaralı Desen

Şekil 28: 864 Numaralı Desen

Şekil 29: 870 Numaralı Desen

Şekil 30: 904 Numaralı Desen

Şekil 31: 924 Numaralı Desen

- Şekil 32:** 937 Numaralı Desen
- Şekil 33:** 987 Numaralı Desen
- Şekil 34:** 999 Numaralı Desen
- Şekil 35:** 1000 Numaralı Desen
- Şekil 36:** 1007 Numaralı Desen
- Şekil 37:** 1023 Numaralı Desen
- Şekil 38:** 1025 Numaralı Desen
- Şekil 39:** 1157 Numaralı Desen
- Şekil 40:** 56 Numaralı Günümüzde Uygulanan Desen
- Şekil 41:** 56 Numaralı Orijinal Desen
- Şekil 42:** 81 Numaralı Desen
- Şekil 43:** 143 Numaralı Desen
- Şekil 44:** 356 Numaralı Desen
- Şekil 45:** 379 Numaralı Desen
- Şekil 46:** 691 Numaralı Desen
- Şekil 47:** 1001 Numaralı Desen
- Şekil 48:** 1016 Numaralı Desen
- Şekil 49:** 43 Numaralı Orijinal Desen
- Şekil 50:** 62 Numaralı Orijinal Desen

BÖLÜM 1

1 GİRİŞ

Kendi başına bir değer olan ipek, Osmanlı kumaşlarında gümüş ve altın tellerle dokunarak daha da değerli kılınmıştır. Bir saygınlık aracı olarak sultanlar, şehzadeler tarafından kullanılan, yabancı devlet adamlarına armağan edilen ipek; devlet denetiminde tutulmuş, hatta saray bünyesinde de bir dokumahane kurulmuştur. 1952 yılında bu mekânda bulunan tezgâhlar ve dokumacılıkla ilgili diğer araç-gereçler Hereke' deki fabrikaya gönderilmiştir.

Hereke fabrikasında halılar ipekten sonra üretime başlamasına rağmen ön plana çıkmış durumdadır. Bununda nedenleri ipekli döşemelik kumaşların sadece saray için üretilmiş olması ve tezgâhların fabrika dışına çıkmamış olmaları, ayrıca halıcılığın fabrika dışına taşarak bölge halkının üretimi haline gelmiş olmasıdır.

Hereke ipekli kumaşlarının pahalı ve gösterişli malzemedan yapılmış olması en belirgin özellikleridir. Orijinal kumaş örnekleri dünya müzelerinde ve özel koleksiyonlarda yer almış, pek çok araştırma ve incelemelere konu olmuştur.

1.2. Amaç ve Kapsam

Tezin amacı, tarihsel süreç içinde gelişen ve Türk kumaş sanatını etkileyen Hereke İpekli Dokuma Fabrikası'nın üretim tekniklerinin, Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan döşemelik kumaşların ve bu kumaşlarda Hereke Fabrikası'nın yeri ve günümüze yansımaları açısından incelenmesidir.

Tezin çalışma kapsamında Hereke ipekli dokumalarının özellikleri, farkları, üretim şekilleri ve türleri konularına yer verilmiş, fotoğrafların yanı sıra teknik ve görsel bilgilerden de yararlanılmıştır. Fabrikada eskiden üretilmiş, fakat günümüzde üretilmeyen v fabrikada halen üretilen döşemelik ipekli dokumalar incelenmiştir.

1.3. Materyal ve Yöntem

Konu kapsamında ilk olarak kütüphane taraması yapılmış, konuyla ilgili yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. T.B.M.M. Milli Saraylar Daire Başkanlığı'ndan alınan araştırma izniyle önce İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nın bünyesinde bulunan kütüphanedeki bazı kaynaklardan yararlanılmış, araştırmacılarla görüşülmüş, rehberler eşliğinden saraydan bilgi alınmış ve sarayın tekstil laboratuvarının sorumlusu ve çalışanlarından sarayda bulunan kumaşlar hakkında bilgi alınmıştır.

Dolmabahçe Sarayı içerisindeki mekanlarda bulunan kumaşların hem fabrikada hem de Dolmabahçe Sarayı' n da çekimleri yapılmıştır, bu kumaşlar desen özellikleri ve türlerine göre bir kataloglamada kullanılmıştır. Ayrıca kataloglamada kullanıldığı oda kumaş, perdesi ve mobilyasıyla kombin bir şekilde sıralanmış ve kataloglanmıştır.

BÖLÜM 2

2. DOKUMANIN TARİHÇESİ

Dokumanın başlangıç noktası olarak insanların temel ihtiyaçlarından olan korunma, barınma ve giyinme gereksinimlerini görebiliriz. “İnsanoğlu oluşturduğu kültür varlığını, kuşku duyan, soru soran beyinler, ilerici düşünceler sayesinde oluşturmuştur. Doğal yapısı gereği kendine emin ve sağlıklı mekânlar, üzerini örtecek gerekli giysiler üretme yanında, dünyanın yapısında bulunan düzen ve estetik olgularını kendi oluşturduğu yapay çevrede de kullanmaya başlamıştır. Bunun önemli kısmını da girdiği yere hayat, derinlik veren tekstil ürünlerini kullanarak gerçekleştirmiştir.”¹

Doğal olarak elde ettiği malzemeyi geliştiren insanoğlu dokuma ve dokuma çeşitlerini kendi güçleri altında çeşitlendirmişler, bunları ihtiyaçları ve aneleri doğrultusunda kullanmışlardır.

“Günümüzde işlevi amaçlanarak üretilmiş tekstil ürünlerinin, estetik ile olan bağları, o toplumun kültür geçmişini ve sanatla, teknolojiyi nasıl kullandığını, geliştirdiğini göstermektedir. Geçmişte geleneksel sanatlar içinde yer alan tekstil ürünleri ve bunların ulaştığı estetik değerler, günümüzde güzel sanatlar eğitimi görmüş kişilerin, yeni ürünlere katacakları değerlerle devam etmektedir.”²

2.1. Dünya’da Dokumanın Tarihi

Dokumacılığın geçmişi tarih öncesi çağlara dayanmaktadır, insanlığın var oluşundan itibaren de içgüdüsel olarak doğal şartlardan korunmak amacıyla örtünme gereksinimi duymuştur. İlk çağ insanların örtünme ihtiyacını öncelikle hayvan postlarından karşıladıkları bilinmektedir. Daha sonraları ot, saz, dal gibi bitkisel maddeler kullanılarak hasır örgü gibi tekstil yüzeyleri oluşturulmuştur. Günümüze keçeleştirme, dokuma ve örme gibi üç temel yöntemle oluşturulan kumaşların ilk defa nerede, nasıl ve ne zaman gerçekleştirildiği kesin olarak bilinmemektedir.

¹ Mustafa Gürlüer, “Sanat Olarak Tekstil” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), s. 4.

² a.d.y., s.5

Ancak tik dokuma türleri, kamyş, saz ya da benzeri esnek malzemelerden örülen sepetler ve tek bir lifin kendi üstüne ilmeklenmesiyle elde edilen ağlar olduğundan İ.Ö. 6000'lerde Anadolu kültürlerinin geliştirdiği ilk dokuma örnekleri de, bu topluluklarda dokumacılığın sepet örgücülüğüyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Arkeolojik buluntuların mevcut olması, iki iplik sistemiyle tekstil yüzeyi oluşturma metodu olan dokumacılığın günümüzden en az 800 yıl kadar önceleri de bilindiğini ortaya koymaktadır. Bu ilkel dokuma tekniğinden yola çıkılırsa ilk dokuma tezgâhının yapımı M.Ö. 4000 yıllarına rastladığı düşünülmektedir. Dokumacılığın bu dönemde başlangıcı tam bilinmemekle birlikte, doğudan insan gücüyle çalıştırılan ve dokuma düzlemine sahip tezgâhlar kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Avrupa'da M.S. 3. yy.'a kadar bilinmeyen ağızlık açma mekanizmaları Çin'de çok gelişme göstermiş olduğu bilinmektedir. Doğunun dokumacılıktaki üstünlüğü binlerce yıl devam etmiş, fakat bu esnada dokuma tezgâhlarında sistem açısından büyük bir gelişmeye rastlanmamıştır. Dokuma işlemi, iplik eğirmenin bulunmasından önce ve sepet örgüsüne dayalı olarak uygulandığı düşünülmektedir. Eski Mısır'da dokuma malzemesi olarak pamuk, ipek, yün ve keten lifleri kullanılmıştır. İ.Ö. 3000'lerde Hindistan'da pamuk liflerinden yararlanılmış, aynı dönemde Çin'de ise ipek üretilmiştir.

İpliklerin ve kumaşların boyanması ve basma teknikleri de eski dönemlere dayanmaktadır. İ.Ö. 2. yy. 'da Roma'da boyanmış kumaş örnekleri, Tang hanedanı döneminde Çin'de bağlamalı boyama yöntemiyle bezenmiş ipekler ve 4. yy.' da Hindistan'da dokunmuş basma örnekleri bulunmuştur. Mısır'da ele geçirilen 4. yy.' a ait yün ve keten duvar halıları da o dönemlerde dokuma araçlarının oldukça geliştiğini göstermektedir. En eski İran dokumaları arasında da son derece görkemli halılara ve duvar halılarına rastlanmaktadır.

Ortaçağın başlarında bazı Türk boyları keçe, halı, kumaş, havlu ve kilim yapımında ustalaştıkları bilinmektedir. 16. ve 18. yy. 'lar arasında Hint-Türk İmparatorluğu'nda ve Bengal deki Dacca 'da baskılı ya da boyanmış güzel muslinler üretilmiş olduğu bilinmektedir.

Fransa'da ipekli dokumacılık 1480'de başlamış, 1520'de Kral I. François, İtalyan ve Flaman dokumacıları Fontainebleau 'ya çağırarak burada duvar halısı dokuma atölyeleri kurdurmuştur. Bir süre sonra başta Lyon olmak üzere Fransa'nın birçok kenti Avrupa ipekli dokuma üretiminin merkezi durumuna gelmiştir. 17.

yy.'da ise Rouen, kentinin ünlü çömlleklerinden esinlenmiş dokumalarıyla tanınmıştır. Fransız dokumacığđ üslup ve teknik açısından XVI. Louis'in hükümdarlığđ döneminde büyük bir atılım yapmıştır. Fransız Derimi bu gelişimi 1790'larda bir süre kesintiye uğratmış olsa da, dokuma sanayisi 18. yy. 'ın başlarından başlayarak tüm ülkede yeniden canlanmış ve bu dönemde Flandre ve Artois, çok kaliteli dokumalarıyla ün kazanmıştır.

İngiliz dokumacılığđ 13. ve 14. yy. 'da temel olarak keten ve yün kumaşların üretimine yönelik olmuştur. 1564'te Kraliçe Elizabeth, Flaman ve Flemenk dokumacıları Nonvich' e çağırarak, damasko ve ipekli dokuma atölyelerinin kurulmasına öncülük etmiştir. 1685'teki Nantes Fermanı nedeniyle ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Fransız Protestanlarının İngiltere'ye sığınarak Norwich, Brantree ve Londra'ya yerleşmeleri İngiliz dokumacılığına yeni bir hız kazandırmıştır. Bu mültecilerden 3.500'ünün yerleştiğđ Spitalfields, ipekli damaskoları ve brokarlarıyla ünlenmiştir.

Dokuma tekniklerinin hızla gelişmesine karşın dokuma sanayisi 18. yy. 'a değin küçük aile işletmelerine dayalı olmaktan kurtulamamıştır. Aslında, ortak işletmelerin kurulmasının sağlayacağı yararlar daha öncelerden anlaşılmıştır. Buna yönelik olarak örneğın 1568'de Zürich'te, 1717'de İngiltere'deki Derby 'de çeşitli işçi aileleri birleşerek 1733'te John Kay, dokuma işlemini hızlandıran uçan mekiğđ geliştirmiştir. Bu gelişme, üretim hızı artan tezgâhlara gerekli olan ipliğđ sağlayabilmek için iplik eğirme işleminin hızlanmasına yönelik yeni makinelerin geliştirilmesine yol açmıştır. 1769'da Sir Richard Arkwright 'ın, 1779'da Samuel Crompton 'ın yaptığı iplik eğirme makineleri, bu kez yün tarama ve taraklama işlemlerinin makineleştirilmesine yönelik etkide bulunmuştur. 19. yy.'ın başlarında ilk mekanik dokuma tezgâhtan gerçekleştirildi. Su gücünün yerini buhar gücünün almasıyla, motorla çalışan makinelerin hızı artmış ve başta İngiltere olmak üzere, Avrupa ve ABD.'de bütünüyle fabrika sistemine geçilmiştir.

2.2. Türklerde Dokumanın Tarihi

Türk dokumaları, konusu, teknikleri, malzemeleri ve desen zenginlikleri açısından dünya kumaşçılığında önemli bir yer tutmaktadır. Türklerde dokumacılığın tarihi Orta Asya çadır uygarlığına kadar varmakta; bugün Selçuklular, Anadolu Selçuklular ile Osmanlı İmparatorluğu döneminde de en yüksek düzeye ulaşmaktadır.

Türklerde dokumacılık hayvancılığa bağlı olarak gelişmiş olan en eski sanat dallarından biri olmuştur. *“Anadolu’da çok uzun bir geçmişi olan dokuma sanatı Türklerin Anadolu’ya edinmesinden sonra gelişmesini hızla sürdürür ve özellik kazanır. Bu özellik dokuma sanatının geniş ölçüde bir saray sanatı olarak değerlendirilmiş olmasında toplanır. Kumaşların ipek, altın ve gümüş teller gibi değerli malzemelerle dokunmuş olması, bunlara ayrıca maddi bir değer katmıştır. Ayrıca her devrin üslubunu aksettiren motifler ve renklerle süslemiş olması da zengin çeşitlenmesinde gelişmenin sürekliliğini sağlamıştır. Bu yüzden de kumaş dokumacılığı dokunduğu devrin tarihini yansıtan bir değer olmuştur.”*³

Anadolu Selçukluları döneminden günümüze ulaşabilen kumaş sayısı çok azdır; ancak döneminin kumaş dokuması özelliklerini verebilecek niteliktedir. Ayrıca bu dönem kumaşlarından bahseden pek çok tarihi kaynak bulunmaktadır. *“Selçuklu kumaş sanatına ışık tutan bir diğer kaynak da gezginlerin notlarıdır. 13.yy.’da Çin’den dönerken Anadolu’da geçen Marco Polo Selçuklu kumaşlarını över. Marco Polo Selçuklu dokumalarından söz ederken çoğunlukla kırmızı ipeklili kumaş ve altın tellerin kullanımından bahseder ve bu güzel kumaşların Bizans kumaşlarıyla aynı güzellikte olduğunu söyler”*⁴

“Dokumanın her gün kullanılan ve bu yüzden de çabuk yıpranan bir ürün olmasıyla ortadan kalkması kolay olduğundan, Selçuklu devri kumaşları hakkında bilgilerimiz, tarih kaynakların yanı sıra, bu devirden kalan çini, seramik, minyatür gibi diğer sanat kollarında görülen insan figürlerinin giysilerindeki zengin kumaş desenleri ile güçlenir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun bütün dönemlerinde dokunan “diba” kumaşının, Selçuklu Sultanının Osman Bey’e gönderdiği hediyeler arasında olan kumaşlarda (Diba-i Rum) adına da kaynaklarda rastlanması

³ ÖNDER., Mehmet, Şahaserler Konuştukça T. İş Bankası Yay. S.330

⁴ VAGHEFİ., Azer, “16.yy. Osmanlı Saray Dokumaları ve Dokumacılık Sanatında Tasarımcının Rolü” Basılmamış y.l.z. M.S.Ü. S.B.E. 1994 s.5-6

önemlidir. Osmanlı dönemi kumaş sanatı kuşkusuz Selçuklu devrinden kaynaklanmıştır. Arşiv kayıtlarından Selçukluların çok iyi örgütlenmiş bir dokuma loncası sistemi olduğu ve ticaret yollarına çok önem verdiği anlaşılmaktadır. İpek yolunun ulaştığı Anadolu'da bir çok kervansaray inşa etmeleri bunun bir delilidir. Kumaşlar için gerekli olan ipek, İran'da Astaraban'dan kervanlarla taşınarak Sultaniye'den geçer Erzurum, Erzincan, Kars, Konya'ya getirilirdi”⁵

14.yy. dokumaları hakkında bilgilerin kısıtlı olmasıyla beraber bu döneme ait kaynaklarda Selçuklu devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan Beyliklerde ipekli kumaş dokunup ihraç edildiği belirtilmektedir. Bu kaynaklarda ayrıca Akşehir, Balıkesir, Bilecik, Diyarbakır ve Siirt'in beylikler dönemi dokuma merkezleri oldukları söylenmektedir. “ 14.yy. başlarında Anadolu'da dolaşan Arap gezgini İbn Batuta, Ladik'te bordürleri altın tellerle dokunmuş çok kaliteli pamuklu kumaşların dokunduğu yazar. Al Umari ise 14.yy. başlarında Sinop'un güneyinde altınla dokunmuş ipek kumaşların üretimi ve ticareti hakkında bilgi vererek, bunların Hristiyan memleketlere ihraç edildiğini bildirir.”⁶

Selçuklu devletinin dağılmasının ardından oluşan beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği kısa zamanda bir gelişme göstererek diğer beyliklerde idaresi altına alıp Osmanlı Devletini kurmuştur. Başkentleri Bursa olmuştur ve bunun yanı sıra sanatın ve ticaretinde merkezi olmuştur. Kumaş sanatı da bu devlet için siyasi, iktisadi, sosyal ve ticari hayatında büyük gelir ve karlar sağladığı bir sanat dalı olmuştur. “Altın ve gümüş tellerle dokunmuş olan ipek kumaşlar, o dönemin saray yaşamında önemli bir yer tutar. Kumaşlar yalnızca ihtiyaç için değil, ülkenin yaşadığı refah düzeyini maneviyatını yansıtan önemli bir simge olmuştur. İmparatorluk ipek ve ipekli mamülden defalarca aldığı vergilerle hazineye büyük bir gelir sağlamıştır. Altın ve gümüş telin dokunması ve devlete büyük kar getirmesinden dolayı kumaş dokumacılığı devlet kontrolü altında tutulmuştur. Bu dalda kalite düşmesini önlemek için sık sık fermanlar çıkarılmıştır.”⁷

“Devlet bu işlerin kontrolünü kendi memurları olan Muhtesip'ler aracılığı ile yapardı. Ayrıca dokunan kumaş cinsine göre ad almış olan dokumacı loncaları vardır. Kemhacı, kadifeci gibi. Bunların örgütleri de kadı tarafından onaylanırdı. Bu

⁵ÖNDER, Mehmet, a.g.e. s. 330

⁶ ÖNDER, Mehmet, a.g.e. s. 331

⁷ SARAÇ., Feride, “18. ve 19.yy Osmanlı Saray Dokumaları İle Yapılan Giysiler” M.S.Ü. S.B.Yüksek Lisans İst. 1998

örgütler de kendi dokumalarını kontrol ederek devlete yardımcı olurlardı. Kumaşlarda kullanılan altın ve gümüş tellerin israf edilmelerini önlemek için, seraser ve zerbaft gibi kıymetli kumaşların, saraya bağlı atölyelerde dokunmasına izin verilmemişti. Devlet hesabına kumaş dokuyan atölyenin, yani Karhane-i Amire veya Hassa'nun Çarşıkapı civarında olduğu, Topkapı Sarayı arşivindeki H. 1223 tarihli dokuma atölyesi planı hakkında bir fikir verilmesi bakımından değerlidir.”⁸

16.yy.'da Bursa daha çok kadife ve çatma kumaşların üretildiği şehir olarak ün yapmıştır, ayrıca 1857'de Bursa'da kaza üretimine başlamıştır. Aynı dönemde İstanbul'da ipek ve altın, gümüş telli seraser ve kemha kumaşları ile ün kazanmıştır.

17.yy.'a gelindiğinde, 16.yy.'da ki kumaş çeşit ve desenler daha da zenginleşmiştir. “Topkapı Sarayı'ndaki arşiv belgelerinden özellikle Ehl-i Hiref ve Narh defterlerinde bu yüzyılın kumaş dokumacılığı hakkında bilgiler vardır. Yeni kumaş türlerinin ve desenlerinin ortaya çıktığı belirlenir. Listelerde Bursa'nın taftası, Menemen'in kadifesine rastlanır. 17.yy. sonlarına doğru düz ve sade kumaşların kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Atlas, çuha, sof gibi düz kumaşlar kullanılmıştır.⁹ Dikey dalgalı dal üzerindeki kompozisyonlarda 17.yy. kumaşlarında devam etmiştir.

18. yy. Osmanlıda kumaş sanatı adına geçen yy.'lara oranla gerilemeye başladığı bir dönemdir. Lale devrini başlatmış olan Sultan III. Ahmed, gümüş sırmalı kumaşların yapımını verdiği bir fermanla bu dönemde yasaklamıştır. Dönemin minyatürlerinde de kaftanlar desensiz görülmektedir. Yalnızca Saray için üretilen dokumalarda gümüş teller kullanılmıştır. Türk rokokosu denilen bir süsleme üslubu bu dönemde oluşup natüralist çiçek desenleri renk hareleriyle boyut kazanmıştır. Avrupalı etkiler olarak çelenkler ve fiyonklu çiçek demetler yine bu dönemde kumaşlarında görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Selimiye adı altında çözüğü ve atkısı ipek olan küçük çiçekli yollu kumaş ve serpmme çiçekli yine ipek olan sevayi kumaş ortaya çıkmıştır.

19. yy. da kumaş sanatı Üsküdar çatmaları ve Selimiye kumaşları ile kısa bir dönem devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılında Sultan Abdülmecid zamanında Hereke'de kurulan ipekli kumaş fabrikasıyla yeni bir canlılık kazanır. Bu fabrikanın dokunduğu dokumalardaki dönemin genel havasına uygun olarak batı

⁸ ÖNDER., Mehmet, a.g.e. s. 332

⁹ ÖNDER, Mehmet, a.g.e. s. 339.

etkili olarak gelişmiştir. “Türk kumaş sanatı her devrin üslubunu yansıtan zengin desenleri ve çeşitli teknikleri ile Türk el sanatları içinde önemli bir yer alır. Ticari ve hediyelik bir ürün olarak devletin siyasi ve sosyal hayatında etkili olmasıyla da belgesel bir değer içerir.”¹⁰

¹⁰ ÖNDER Mehmet, a.g.y. , s. .340

BÖLÜM 3

3. OSMANLILARDA DOKUMA SANATI

3.1 Osmanlı' da Dokuma Yöntemleri

Gelişmesi sürekli olarak devlet kontrolünde tutulan kumaş dokuma sanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, siyasi ve ticari hayatında önemli rol oynamış, devlet hazinesine büyük gelir sağlamış bir saray süsleme sanatıdır. İlk başlarda dokumacılığın merkezi Bursa iken, 16. yy.'dan sonra İstanbul'da dokumacılık konusunda gelişme göstermiş, 17. ve 18. yy.' lar da bazı konularda Bursa'dan da öne geçmiştir.

Dokumacılık kumaş cinslerine göre hireflerine ayrılarak gelişme göstermiş, kumaşlardaki malzeme ve teknik özelliklere göre ayrı desenler, renkler ve süslemeler kullanılmış, desen ve motifler birbirine karıştırılmadan yeni sentezler oluşturulmuştur. Türk kumaşlarının en yüksek dönemi siyasi yükselmeye de paralel olarak 16. ve 17. yy.' lar dır. Bu dönemin en önemli ipek kumaş cinsleri Kemha ve Çatmalardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda dokumacılık sanatının yeri ve önemi diğer sanat kollarından daha büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük sultanlarının kaftanları, hiçbir ülkede rastlanmayan zamanla altın tellerde kullanılmak suretiyle oldukça zengin bir görünüm arz eden kumaşlardan yapılmaktaydı. Bu sebeplerden dünya çapında haklı bir üne sahipti. Ayrıca süsleme özelliklerinin yanı sıra kalite yönünden de oldukça ileri düzeyde, sağlam, dirençli iyi dokumalar yapılmaktaydı. Bu yönüyle de Osmanlı Dokumaları haklı bir üne sahipti.

Osmanlı dokumalarının ticari amaçla veya hediye edilmek amacıyla dünyanın dört bir yanına dağılmasının olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de olmuştur. En büyük olumsuzluk ise bugün kaynak sorunu yaratmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yy.' da 650 tür ve cinsten kumaş dokunmakta iken bugün birçoğunun adı dahi bilinmemektedir. Bunun en büyük sebebi de bugün kaynak oluşturan kumaş ve belgelerin dünyanın dört bir yanına dağılmış olmasıdır.

3.2. Osmanlı Dokumalarında Kullanılan Malzemeler

3.2.1. İpek:

Osmanlı dokumaları'nda en çok kullanılan malzemelerin başında ipek gelmiştir. "İpek kelimesi Kıpçak Türkçesinde "yipek"den gelmektedir. Eski Osmanlı deyimi olarak "ak kumaş" ipek kumaş anlamına gelir.¹¹

İpek denince akla göz alıcı, kaygan, çok değerli kumaşlar gelmektedir. Bu kumaşların bir bölümü dut ipek böceğinin ördüğü kozalardan çekilen ipliklerle dokunmuştur. İpeğin çağlar boyu bu kadar önemli oluşunun nedeni hafif oluşundan dolayı kolay taşınabilir ve ticaret ürünü olarak kar getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Türk ipekçiliği pek çok dönemlerden geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan sonra doğu ülkelerinde ham ipek olarak dokumacılığa başlamış; ilk dokuduklarını kendileri kullanmak zorunda kalmışlardır. Türk ipekçiliğinin geçirdiği çeşitli dönemler.

- Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan sonra doğu ülkelerinden ham ipek olarak dokumacılığa başlamış, ilk dokuduklarını kendisi kullanmak zorunda kalmış zamanla doğu ülkelerinden gelen ipek miktarını arttırmaya çalışırken öte yandan dokuduğu kumaşların fazlasını yabancı ülkelere satmayı sürdürmüştür.
- İpekli dokumacılık işleri 18. yüzyılın başına kadar sürmüştü, bundan sonra, ham ipeğin doğu ülkelerinden gelmemesi yüzünden yavaş yavaş dokumacılık işleri bırakılmış, öte yandan Anadolu'da ipekli dokuma yerine kozacılık yapılması uygun görülmüştür.
- Anadolu'da yetiştirilen kozalardan yerli dokumacılar yararlanamamış, bu sırada Avrupa'da gelişen dokumacılıkla Türk kozalarına fazlaca rağbet etmiştir. Bundan dolayı, Türkiye bir zamanlar dokumacı ülke olarak sayılırken, XIX. yüzyıldan sonra yalnız ipek üreten bir ülke olarak kalmıştır.¹²

İpek eğirmede kozadan çözülen ipek liflerinin üstü tutkal gibi bir maddeyle kaplıdır. Bu tutkalımsı maddeyi gidererek lifleri yumuşatmak için önce kaynatmak gerekmektedir. Yıkanan ipek kurutulduktan sonra açılıp, taraklanıp

¹¹ ÖZ, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri cilt II İst. 1951

¹² DÖLEN, Emre. Tekstil Tarihi İst. 1992 Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fak. Yay. s 40

temizlenmektedir. Taraklama sırasında lifler boylarına göre ayrılmaktadır. Lifler ne kadar uzunsa eğrilen ipliğin niteliği de o kadar iyi olmaktadır.¹³ Bir koza 900m. uzunluğun da kesiksiz tek bir iplik verebilmektedir. Genellikle daha sağlam iplikler elde etmek için, birkaç değişik kozanın iplikleri birlikte çekilip bükülmektedir.

Filament sayısı veya büküm biçimine göre çeşitli ipek iplikler bulunmaktadır. İbrişim, Krep, Organze gibi Osmanlı devri altın ipekli saray kumaşlarında ipek iplikle beraber gümüş ve altın veya alaşımli gümüş tel kullanılarak desen yapılmıştır. Dokumalarda bu kadar kıymetli madeni tel kullanımı Osmanlı saray kumaşlarının özelliğidir. Gümüş ve altın tel dokumada klaptan, tel ve sim şeklinde kullanılmıştır.

3.2.2. Yün:

Eskiçağlardan beri insanların soğuktan korunmak için yararlandıkları yün, günümüzde de giysi yapımında ve dokumacılıkta yaygın olarak kullanılmaktadır. Yünler eğirme ve dokuma için ayrıca sınıflandırılır. Yün ne denli inceyse, o ölçüde nitelikli olmaktadır. Düşük nitelikli yünlerden taranmamış yün ipliği, ince yünlerden ise taranmış yün ipliği ya da kamgarn elde edilir.

Yün ipliği renkli kumaş için kullanılacaksa, genellikle örme ya da dokuma aşamasına gelmeden boyanmaktaydı. Yünlü dokuma tezgâhları pamuklu dokuma tezgâhlarından daha büyük olmuştur.

Yün hallaç makinelerinin döner tokmaklarıyla dövülüp açılır, sonra liflerin arasına gömülmüş kum, yağ ve kir parçacıklarını temizlemek için sabunlu sıcak suyla yıkanmıştır.

Yünlüler genellikle gösterişli yönetime karşı çıkan yüksek ulema giysilerinin hazırlanmasında kullanılmıştır; ancak, ince ipek brokarlar kadar pahalı olabilen ince yün dokumalar soğuk kış günlerinde sarayın da gözdesi olmuştur. 16. yüzyılda İtalya'dan ithal edilen ve Galatalı mefruşatçılar tarafından satılan lüks yünlülerin gerçekte alıcısı ulemadan çok saray olmuştur. Şarabı boyalı bu kumaşlar içine İspanyol merinosu katılmak suretiyle hemen hemen Avrupa'nın her yerinde dokunmuştur. 17. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul pazarına İngiliz ve Fransız imalatçılar hâkim olmuştur. Bazı yünlüler de Osmanlı topraklarında dokunmuştur. İspanyol göçmeni büyük Yahudi nüfusu olan Trakya ve özellikle Selanik yünlü

¹³ ÖZ, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri cilt IIIst. 1951

kumaşları ile ün salmış ve yeniçerilerin üniformaları bunlardan yapılmıştır. III. Selim'in Batılılaşma reformlarından sonra tüm Osmanlı Ordusuna Avrupa tipi üniformalar giydirildiğinde bu ihtiyaç seri üretime geçen Trakya ve Bulgaristan'daki Yahudi imalatçılar tarafından karşılanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yünlüler konusunda Batıya bağımlılığının tersine mohair sanayi iyi bir gelişme göstermiştir.

3.2.3. Pamuk

Pamuk lifleri için yetiştirilen değerli bir tarım bitkisidir. Dokuma sanayisinin en önemli hammaddelerinden biri olan pamuk lifleri, kolayca eğrilebilen doğal bir büküme sahip olması, dokunmadan önce özel bir işlem gerektirmemesi, yıkanmaya karşı dayanıklılığı yönünden daha sağlam olması gibi üstün niteliklerinden ötürü gerek kumaş, gerek diğer dokumaların üretiminde yaygın olarak kullanılmıştır.

Kutnu'nun anlamı, pamuklu kumaş anlamına gelmektedir. Zamanla enine ipekten parlak, pamuktan mat çizgiler meydana getiren kumaşa Osmanlı İmparatorluğunda bu isim verilmiştir. Pamuk, 16. yüzyıl saray dokumalarında ipekten sonra çok kullanılan bir materyal olmuştur.

3.3. Osmanlı'da Dokuma Üretim Yöntemleri

İ.Ö. 6000'lere dayanan dokuma tezgâhlarının geçmişi çok eskidir ve bu ilk tezgâhlar yere çakılı iki çatal sopanın üstüne yerleştirilen yatay bir sopadan oluşmaktaydı. Dokuma işleminin temel ilkeleri aynı kalmakla beraber dokuma tezgâhları ilk ve ortaçağlarda Asya ve Avrupa'da sürekli değişime uğrayıp gelişme gösterdi. En önemli değişikliklerden biri çözümlü ipliklerinden bir bölümünden oluşan gücü tülbentini yükseltmeye yarayan hareketli gücü çubuklarının kullanılmaya başlaması olmuştur.

Asya'da geliştirilen ve ipek dokumada kullanılan bir tezgâhı da Çin tezgâhı denilen çekmeli tezgâhtır. Daha sonraları 17. yy.'da İtalya ve Fransa'da geliştirilen tekniklerle çekmeli tezgâhı da çekme işleminin mekanikleştirilmesi suretiyle büyük değişikliğe uğramıştır. 1733'de Uçan Mekikle dokuma tezgâhının otomatikleştirilmesi konusundaki büyük bir adım atılmıştır. Modern tezgâhlar düz

kumaş üreten düz tezgâhlar ve boru biçiminde kumaş üreten yuvarlak tezgâhlar şeklinde iki sınıfa ayrılabilir.

Dokuma tarihindeki en önemli gelişmelerden biri, tezgâhın bulunmasından sonra tekrarlanabilecek özgür desenler yaratma yönteminin geliştirilmesidir. El-çekmeli tezgâhın bulunmasındaki en önemli nedenlerden biri estetik kaygılardır; ikinci nedense desenli pahalı kumaşlara geniş pazarlar açan gelişmiş bir uygarlığın bulunmasıdır. El-çekmeli tezgâhlar da desenin gerektirdiği düzenli olmayan atkılar sırasında, istenen çözümlerini kaldırma olanağı sağlamıştır.

3.4. Osmanlı İmparatorluğu’nda Dokuma Çeşitleri

Osmanlı İmparatorluğu’nun sanata verdiği önem değerli bir sanat dalı olan dokumacılıkta kendini çok iyi göstermiştir. Kalitesinin düşmemesi için sıkı bir kontrol altında tutulmuş olan dokuma sanatı büyük bir ilerleme göstermiş ve çeşitliliği çok artmıştır. “Topkapı Sarayı’nda 1582 tarihli hediye defterinde bir sünnet düğününde hediye edilen kumaşların cinsleri yazılmıştır. Bunlarda Serengi İstanbul, Kutnii Bağdat, Dibayi Şam, Seraseri İstanbul, Çatmai İstanbul, Beneki İstanbul, Şahi beneki İstanbul, Benekli Bursa, Çatmai Bursa, Kemhayı Bursa, Kemhayı Hasanpaşa, Kemhayı Şam, atlas, sakız, Beneki Amasya, Kutnii Şam, Serengi Bursa, Mukaddemi Şam, Mukaddemi Derviş Paşa, Mukaddemi Hasan Paşa, Kutnii Bursa adları okunmaktadır. Bundan Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok merkezlerinde çeşitli kumaşlar dokunduğu anlaşılmaktadır.”¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nda pek çok dokuma dokundukları yerlere ve dokuyan kişilerin isimleriyle adlandırılmışlardır. Osmanlı dokuma çeşitlerini kısaca şöyle sıralayabiliriz;

Seraser; çözgüsü ipek atkısından, altın alaşımli gümüş tel ya da doğrudan doğruya gümüş tel kullanılarak dokunmuştur. Osmanlıların en çok beğenilmiş ve tanınmış kumaşı olan seraser’ in beş cinsi bilinmektedir. Seraser ile kemha arasındaki fark, seraserin telle kemhanın ise klaptanla dokunması ve desenlerinin çok farklı olmasıdır. Seraserin adı baştanbaşa anlamına gelmektedir.

Kemha; kaynaklarda çatma kadife ile beraber çok sık adı geçen ve özellikle kaftan yapımında kullanılan bir kumaş türüdür. Çözgüsü ve atkısı ipek, üst sıra atkısı

¹⁴ VAGHEFİ, Azer, a.g.e., s. 14

ayrıca alaşımlı gümüş veya doğrudan doğruya gümüş klaptanla dokunmuş ipekli kumaştır. Türk kemhası yüksek tekniği ve kendine has desenleriyle dünyada tanınmış ve yabancı ülkelere ihraç edilmiştir. Kemhaların desenleri tamamıyla, Osmanlı saray sanatı doğrultusunda gelişmiş ve hiçbir etki altında kalmamıştır, buna rağmen çok çeşitlilik göstermiştir. “ 15. yy. sonu ve 16. yy.’ın başlarında çeşitli adlar altında sekiz cins kemhanın ülkemizde dokunduğu tespit edilmiştir. Yek renk kemha, peşri kemha, müzehhep kemha, dolabi kemha, tabi kemha, güvez bursa kemhası, kırmızı Amasya kemhası.”¹⁵

Çatma; dokunuşu ve tekniği nedeni ile kadifenin bir türü ancak kabartma desenlisidir. Çatmanın kadifeden farkı zemine oranla süsleme havının yüksek oluşudur. Çoğunlukla zeminleri klaptanlı olup deseni ise kadife ve klaptan ile dokunmuştur. Bazen de kadife desen klaptanlı takviye atkısı ile iç süslemeleri yine kadife ile yapılmıştır. “Bursa ve Bilecik çatmalarından başka 18. yy’ın sonlarına doğru döşemelik çatmalar Üsküdar’da dokunmaya başlanmış ve bunların yastık yüzleri bilhassa meşhur olmuştur.”¹⁶

Kadife; kemha ile en çok kullanılan kumaş olup çözgüsü ipek, atkısı ipek bazen pamuktan olan havlı bir kumaş türüdür. Atkısında klaptan bulunanlar telli kadife adı ile anılmışlardır. Osmanlı arşivlerinde 15. yy.’dan önce kadife adı geçmemektedir. Osmanlılarda en önemli kadife dokuma merkezinin Bursa olduğu kayıtlardan bilinmekte, Bilecik, Aydos, Karaman, Köynük kadife dokunan diğer merkezler olmuşlardır.

Canfes; düz renk ince ipekli kumaştır, bir tek kat çözgü, tek kat atkı sıra ile örgü gibi dokunan mat bir kumaştır.

Serenk; üç renkli kumaş anlamına gelmekte ise de sonradan altın tel yerine sarı ipek kullanılan dokumalara da bu ad verilmiştir. 16. yy.’dan sonra rastlanan kaftan yapımında tel yerine sarı iplik kullanılan kalın desenli bir kumaştır.

Gezi; çözgüsü ipek, atkısı ipek ve pamuk iplik karışımı sık dokunmuş harelî bir kumaş olan gezi, atkıları iplikle birlikte birkaç kat ipek ve ince çözgü ile dokununca aradaki kalın atkı etkisi fark edilmektedir.

Zerbaft; bazı motifleri altın telle dokunan ipekli bir kumaştır. 16. yy.’ın ikinci yarısında kayıtlarda seraserle birlikte adı çok sık geçen bir kumaş türüdür.

¹⁵ ALTAY, Fikret, “Türk Kumaşları”, Sanat Dünyamız Dergisi,

¹⁶ ALTAY, Fikret, a.g.y.

Hatayi, ipek ve klaptanla dokunmuş olan sert ipekli bir kumaş olan hatayi, çözüğü ham ipekten olup kumaşa apre verilerek yapılır, 16. yy.'ın ikinci yarısından sonra rastlanan bu kum 18. yy.'a kadar pek çok çeşitleri ile devam etmiştir.

Kutnu; pamuktan çözüğü ince ipek, atkısı iki pamuk ve bir ipekten olan enine yollu, kaba kalın dokumadır.

Atlas; eskiden daha çok kadın giyiminde kullanılan ince ipekten sık dokunmuş, düz renkte parlak kumaştır. Yedi ayaktan yukarı tezgahlarda dokunur, düz ve münakkaş olmak üzere iki türüdür.

Diba; ipekle dokunmuş atlasa benzer bir nevi kumaştır. Çiçekli ve tellide olabilmektedir.

Aba; yıkanmış temizlenmiş ve taranmış yün yapağı pekiştirilmek suretiyle elde edilmiş kumaştır.

Çuha; çözüğü ve atkısı yün yapağından eğrilmiş, iplikten havlı, düz renkli sade ve tok kumaştır.

Sof; tiftik yapağından ince bükülmüş iplikle dokunan kumaştır. Düz kumaşa da denir, dokunan kumaş yıkanıp fırınlandıktan sonra kullanılmaktadır.

Selimiye; çözüğü ve atkısı ipekten olup, genellikle boyuna yollu ve küçük çiçeklidir. Çiçeklerinde bazen klaptan kullanılmıştır. 18. yy.'ın ikinci yarısından sonra Üsküdar'da dokunmaya başlanmıştır.

3.5. Osmanlı Dokumalarında Kullanılan Üslup, Desen ve Motifler

3.5.1. Natüralist Üslup

“Natüralist üslup 15. yüzyıl ortalarından başlayıp 17. yüzyılda içine alan bir gelişme gösterip Osmanlı Saray sanatının her kolunda başarılı bir şekilde uygulanmıştır. 16. yüzyıl ortasından itibaren natüralist üslupta lale, karanfil, sümbül, gül gibi çiçekler vazgeçilmez motifler haline gelmişlerdir. Zamanla hurma ağacı, asma dalı, çınar yaprağı motifleri de bunlara ilave olmuştur. Natüralist üslubun yaratıcısı Nakkaş “Karamemi” dir. Kendisinin yarattığı bahar açmış ağaç motifi bir çocuk kaftan desenine, Topkapı Sarayında sünnet odası cephesinde, İznik Panosu gibi muhtelif süslemelerde başarılı bir şekilde uygulanmıştır.”¹⁷

¹⁷ VAGHEFİ, Azer, a.g.y., s.31

Natüralist üslubun gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri Türklerin doğaya ve çiçeğe karşı olan sevgi ve alakaları olmuştur. Saraylarda yetiştirilen çok çeşitli çiçeklerde döneminin sanatkarlarına ve ustalarına her zaman ilham kaynağı olmuştur.

“Her sanat dalındaki farklı malzemeler uygulanan natüralist üsluplu motiflerin şekillenmesini de etkilemişlerdir. Natüralist üsluplu motifler yalnız başına olduğu gibi geleneksel motiflerden olan Çintamani, Çin bulutu, hatayi, ay ve yıldız motifleri ile birlikte güzel kompozisyonlar oluşturularak da kullanılmıştır. Bu arada ustalar çiçeklerin doğal renklerini tutturmaya büyük özen gösterdiklerinden doğal güzellikle görüntüler elde edilmiştir. Kumaşlarda daha çok oval madalyon sistemi içinde uygulanmışlardır. Hemen bütün çiçeklerle birlikte kompozisyon şemaları içinde yer alan nergis, kasımpatı, süsen, yıldız, nar ve bahar çiçekleri bilhassa dekoratif niteliğinden dolayı nar ve ağaç üzerindeki elmalar doğadaki görüntüleri ile sanat eserlerini süslemişlerdir. Örneğin T.S.M’de elmalı kaftan adıyla anılan dikey dalgalı dallar üzerinde natüralist elma motifleri ile süslü kemha kumaşın deseninde güzel bir görüntü arz eder.¹⁸

Dokuma sanatında kullanılan naturalist üslup geleneksel motiflerle birleştirilerek kompozisyonlar oluşturulmuş ve bir desen birliğine gidilmiştir. Bu üsluplarda figür hemen hemen hiç kullanılmamıştır; sadece küçük parçalarda naturalist tarzda hayvan ve kuş desenleri kullanılmıştır. “Natüralist çiçek motifinin yalnız kullanıldığı en iyi örneklerden biri T.S.M’de bulunan II. Selim’e ait şalvardır. Bu şalvarda, krem telli, kendinden hareli zemin üzerine çiçek renginde ipekle dokunmuş soğanlar ile beraber sümbül motifleri ile dolgulanmıştır. Kanuni’ye ait krem ince ipek elbise de natüralist üsluptaki karanfil ve lalelerden oluşan deseni insanı şaşırtıcı mükemmelliktedir.”¹⁹

3.5.2. Saz Yolu Üslubu

Kanuni Sultan Süleyman dönemine denk gelen 16. yy.’ın yarısından sonra saray nakkahanesinde serbest, hayali, değişik bir üslup ortaya çıkıp resim sanatında

¹⁸ GÜRSU, Nevber, Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler İst. 1990 Red Hause Yayınları,, s.34

¹⁹ VAGHEFİ, Azer, a.g.y. , s.31

devamlılığını sürdürmüştür. Saz yolu üslubunda Osmanlı resim sanatı Timur ve Türkmen dönemlerine ait resimlerle benzerlik gösterebilecek motiflerde yeniden bir üsluplaştırılmaya gidildiği görülmektedir.

“Saz üslubu ilk kez seramikte değil, İran’da bir çizim biçimi olarak ortaya çıkmıştı ve bu üslubun Osmanlı sarayındaki önde gelen temsilcisi, 932/1426 yılından, ölüm tarihi olarak düşünülen 1556’ya kadar, Cemaat-ı Nakkaşan’ın başında bulunan Şahkulu olmuştur.”²⁰

“Saz” sözcüğü 14. yüzyıl Dede Korkut efsanesinde bir ormanla ilgili olarak kullanılır. Bu, Şahkulu’nun İran’dan getirip Osmanlı sanatına tanıttığı fazla büyümüş yaprak bolluğuna uygun bir tanımdır²¹.

“Son zamanlarda batılı sanat tarihçileri “saz” kelimesinin nakkaşların kullandığı saz kalemden geldiğini iddia etmişlerdir. Bu saz kalemlerin serbest, içten geldiği gibi, ustaca fırça darbelerinden oluşan resim tarzına da saz üslubu demişlerdir.”²²

“Gerek Çini, Kalemîşi, Taş işçiliği gibi mimariye bağlı bezemelerde, gerek kitap resmi, cilt, kumaş, halı sanatları ve diğer küçük sanatlarda yaygın uygulama alanı bulmuş olan saz üslubu, 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl ortalarına değin geçerliliğini korumuş, 18. yüzyılda da Lake işçiliğinde yeniden yorumlanmıştır.”²³

Saz yolu üslubunda 16. yy.’ın ikinci yarısında Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli nakkaşları olarak Şah kulu, Veli Can, ve Kara Memi sayılabilirler.

3.5.3. Stilize Edilmiş Motifler:

Kumaş dokuma sanatı her saray sanatında olduğu gibi Türk süslemesinin zengin motif çeşitlerini ve estetik yapısını saray sanatının belirlediği kriterler içerisinde ele alıp harmanlayarak özgün saray üslubuna kavuşmuştur.

“Osmanlı dokuma desenleri zemin üzerinde tekrarlanmasından oluşur. Bunlar eksen kaydırılmış eksen üzerine sonsuzluk prensibine göre dizilmişlerdir. Yani kumaşların cinsi ne olursa olsun kumaş dokuma sanatındaki desenler Türk İslam sanatının geleneksel ana prensiplerini devam ettirir. Tasarımcılar İslam ve Türk

²⁰ VAGHEFİ, Azer, a.g.y. , s. 35

²¹ VAGHEFİ, Azer, a.g.y., s. 35

²² GÜRSU, Nevber. A.g.e. s.52

²³ VAGHEFİ, Azer, a.g.y. , s. 35

sanatı çerçevesinde kullanılan belirli, sınırlı süsleme motiflerine kendi hislerini katarak çok değişik, orijinal kompozisyonlar yaratmışlardır.”²⁴

Stilize edilmiş motifleri özetlemek gerekirse dört grup oluşturulabilir; bunlar sırasıyla nebati motifler, hayvansal motifler, rumiler ve bulutlardır.

3.5.3.1. Nebati Motifler:

Dokuma sanatçılarının en çok ilham aldığı kaynağın başında doğa gelmiştir ve bu da dokuma sanatına en çok kullanılan motiflerin nebati motifler olmasına neden olmuştur. Bunlar içinde çiçekler ve yapraklar en çok kullanılanlar olmuşlardır. Çiçekler stilize edilmiş çiçekler olan hatayiler, yarı stilize edilmiş olanlar ve naturalist çiçekler olarak üç ana grupta adlandırılmaktadır.

- a. **Hatailer veya hatayiler;** “Orta Asya’da Hatay dolaylarından geldikleri için Hatay Türkleri anlamında “Hatai” adını almışlardır ve Türk süsleme sanatında başlıca desenleri arasında en önemli grup olarak ortaya çıkarlar. Çin ve Orta Asya’nın etkisi altında oluşan, çoğu zaman kökeni belli olmayacak derecede stilize edilmiş çiçek ve yaprakların grift desenleridir. Yapı itibarı ile küçük, büyük üstten, yandan, sade veya çok çeşitli profillerle çeşitli ayrımlara tabi tutulurlar. Ancak çiçeklerin türleri hakkında kesin bir karara varmak sakıncalı olduğu kadar zordur. Yapraklar ise çiçeklere göre daha az stilize edilmişlerdir. Buna rağmen (Pençberk, Seberk, Berki Itri, Berki Halkari) gibi pek çok Farsça kökenli isimlerle anılırlar. Hatayilerin hemen hepsinde büyük bir simetri göze çarpar. Hatayi motifleri, XV. yüzyılda Çin sanatının etkisi altına girerek, çok süslü biçimlerde bulunurlar.”¹⁶. yy.da gerek Türk kimliğine kavuşup zenginleşen hatailerin tabiattakilerine yakın halleri 16. yy.’ın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Bu motifleri karanfil, lale, gül, haşhaş, sümbül, haseki küpesi, menekşe, nergis olarak adlandırılabilir.
- b. **Natüralist çiçekler;** belirli şemalar içinde kullanılmış olup bunun en yaygın olanı oval madalyon sistemidir. Ayrıca 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra dokuma desenlerinde görülen dikey dalgalı dal sistemi

²⁴ VAGHEFİ, Azer, a.g.y., s. 40

ve diğer tüm desen şemalarında natüralist çiçek ve bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar yer alır.

Bu desenler içinde **lale motifi** Osmanlı süsleme sanatında kullanılan ilk çiçek olup kumaş desenlerinde oval madalyonlar içinde diğer çiçeklerle birlikte değişik formlara sokularak komplike desenlerde kullanılmıştır. **Karanfil motifi** ise gül ve laleden sonra en çok kullanılan kumaş deseni olmuş ve 17. yy. da stilizasyona uğrayarak yelpaze palmeti formunu almıştır ve en çok çatma kadifelerde görülmüştür.

Gül motifi her zaman diğer çiçeklerle birlikte kompozisyon içinde kullanılsa da 17. yy.' da daha çok ön plana çıkmıştır; sümbül motifi ise aşk, bağlılık ve mutluluk simgesi olarak kimi zaman yalnız kimi zaman diğer desenlerle beraber kullanılmıştır.

Yapraklar, stilize yapraklar, tabii görünüşte olanlar, tek dilimliler, üç dilimliler (seberk), beş dilimli olanlar (pençberk), çok dilimli olanlar, birbirine sarılmış yapraklardan meydana gelen terkipler (Sadberk), uygulandığı yerlerin teknik zorluğuna uygun olarak hançer ve geometrik yapraklar gibi pek çok bölüme ayrılmaktadırlar.

Nar motifi ise doğu kökenli olup bolluk ve bereketi simgelemektedir ve 16. yy.' in ikinci yarısından sonra daha çok üsluplaştırılarak çiçeklerle birlikte kompozisyonlarda kullanılmıştır.

3.5.3.2.Hayvansal motifler:

Osmanlı dokuma sanatında hayvan figürlerine çok rastlanmasa da 16. yy.' a kadar gelen kullanım, 16. yy.' dan sonra nebati motiflerin içerisinde tekrar stilize edilerek kullanılmaya başlanmıştır. 16. yy.' in ikinci yarısından sonra tavus tüyü motifi diğer motiflerle harmanlanmış olarak, oval madalyon sistemi içinde natüralist çiçeklerle kullanılmış ve bu sistem en çok seraser kumaşlarda görülmüştür.

3.5.3.3.Rumiler:

“Türk süsleme üslupları arasında anlaşılması ve yapılması en zor fakat çok güzel ve etkili olanıdır. Rumiler batı dünyasında yanlış olarak “Arabesk” adı ile

bilinirler. İnan'da ise bu motif "Eslimin" adı ile tanınıyor. Rumilerle ilgili muhtelif yorumlar yapılmış, çiçeklere, Palmetlere, Lotus çiçeğine, yapraklara hatta kabukları açmış bezelyeye bile benzetilmiş. Sanat tarihinde Rumi adıyla geçen bu motif türü, yanlış olarak Rum işi diye anlaşılmıştır. Bu kelimenin doğrusu "romi" dir. Roma İmparatorluğu İstanbul ve Anadolu'da egemenlik sürmüştür. Bu nedenle Anadolu'ya "Romeli" (Rumeli) ve Romalılardan Anadolu'yu alıp yerleşen Anadolu Selçuklularına da "Rom" (Rum) Selçukluları denmiştir. Selçukluların en çok kullandıkları bu motif türüne "Romi" Rumi - Romali işi adı, gerçekte Selçuklu işi anlamında verilmiştir. Rumilere "Selçuki" de denebilir."²⁵

16. yy.' a kadar rumi üslubu ile yapılmış desenlerin çoğunda hayvansal öğeler belirgin olsa da daha sonraları çiçek dalları ve rumi yolları birleştirilip hep aynı kanatlarda dolaştırılmış ama asla birbirinin yollarına karıştırılmamışlardır. Rumi motifi kendi içinde sade, çift, üç kanat, rumi içinde rumi, süslü, kıvrımlı, sarılma rumi gibi isimlerle adlandırılmaktadır.

3.5.3.4. Bulutlar:

Bulut motifi Osmanlı dokuma desenleri arasında önemli bir yer tutar. Türklerin kainat ile ilgili öğelerle alakadar olmaları ve ayrıca bulutların sürekli hareket halinde olup şekil değiştirmelerinden etkilenen sanatkarların bulut motifini çok kullanmışlardır. Sanatçılara büyük ilham kaynağı olan bulutlar zaman içinde üsluplaşmalara da yol açmıştır. Bulut motifleri içinde çok kullanılan bir tarz olan çin bulutu da, adından da anlaşılacağı üzere çin kökenli bir motif olup saray sanatkarları elinde üsluplaştırılıp kumaşların yanı sıra çinilerde ve diğer süsleme sanatlarında sıklıkla kullanılmıştır.

3.6. Osmanlı İpekli Dokumaları

Osmanlı İmparatorluğunun ipek dokumacılığı, her zaman kolayca bulunmayan bir maddeye bağlı gelişmiştir. Günümüzde bulunan kaynaklarda 14.yy.' dan itibaren Bursa ve çevresinde ipekçilik yapıldığını göstermektedir. İlk dönemler ipek dışarıdan alınan bir hammadde olduğundan ipekçiliğin geliştiği bölgelerde kervanların geçtiği yolların üzerinde yoğunlaşmıştır.

²⁵ Nezihe Ufukbaşı "Klasik Osmanlı Dönemi Geleneksel Türk Motiflerinin Dokuma ve Çini Tekniklerinde Etkilenme ve Gelişme Süreci" Mimar Sinan Üniversitesi yüksek lisans tezi İst. 1997

“Osmanlı ipek üretim merkezlerinden en önemlisi Bursa’ydı. XIV. yüzyılın başından itibaren şehrin, kuzey İran’da, Gilan ve Astragan’da yetiştirilen kozalardan çekilmiş ham ipek, yani ipek ipliği ticaretindeki rolü büyüktü. Doğal olarak Bursa, bir ipek kumaş üretim şehri olmuştu. Asya ve Avrupa arasındaki ham ipek alışverişi, ipeğin tartılıp, sınıflandırılıp, vergilendirilip yerel dokumacılara satıldığı ya da Avrupa pazarlarına gönderildiği Bursa’dan yapılırdı. Bu ticaret Osmanlı tellallarına da kar bırakıyordu. Bursa dünyanın en zengin şehirleri arasında yer almıştı. Kısaca, Bursa’nın en zengin olduğu bu dönemde, şehrin tüccarlarının zenginliği, ipek dokumacılığından değil, ham ipek ticaretinden kaynaklanıyordu. Bu dönemde, Bursa’da saltanat tarafından kullanılmak ve diplomatik hediye olarak verilmek için uygun kalitede, ayrıca hem Avrupa hem de İran pazarlarına ihraç edilebilecek miktarda, yoğun bir ipek üretimi olduğu da açıktı XVI. yüzyılda, Bursa’dan başkente getirtilip yerleştirilen sanatçı ve tezgahlar sayesinde, İstanbul’da ipek sanayi gelişmişti.”²⁶

Fatih Sultan Mehmed döneminde ipek dokuma üretimi mükemmellik noktasına gelmiştir. Fatih’in ölümünden sonra o dönemki dokumalar bir ölçü kaynağı olarak kullanılmıştır.

“İpek imalatı ve ipekli dokumacılık iki önemli iş kolu yatmıştır. Bursa ve İstanbul’un yanı sıra Edirne, Amasya, Denizli, İzmir ve Konya’da ipekli kumaşlar dokunmuştur. Saray dışında da ipekli kumaş kullanımı başlamıştır.

XV.yy. sonlarında ipekli dokumacılık oldukça güç bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde batıya açılmaya başlamıştır.

İtalya’da gelişen ipekli dokumacılık Türk sanatını daha geri plana bırakmıştır. O zamana kadar daha çok doğu pazarlarından temin edilen ipek ham maddesi siyasal nedenlerle alınamamış, batıdan alınmaya başlanmıştır. Hammadde temininin gittikçe zorlaşması sonucu kozacılığa çok daha fazla önem verilmeye başlanmış, mamul kumaşa karşılık hammaddenin satışına başlanmış ve XVIII –XIX yy.’ lar da Osmanlı İmparatorluğu Fransa ve İtalya ipekli dokumacılığın ham madde kaynaklarından biri haline gelmiştir.

1850’den sonra Fransa’da başlayan ipek böceği hastalıkları Anadolu’da da görülmüş ancak Duyumu Umumiye İdaresi devlet’in çıkarları açısından ipekçilik ve

²⁶ ATASOY., Nurhan, TEZCAN., Hülya, DENNY., Walter, MACKİE., Louise, İpek Osmanlı Dokuma Sanatı TEB yayınları 2001 s.155

hastalıklarıyla yakından ilgilenmiş ve kozacılığın yeniden canlanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetle beraber bizde ipekçilik ve ipekli kumaşçılık tekrar ele alınmıştır.

İstanbul-Bursa eksenli, Osmanlı ipekçiliğinde merkezi konumu durumundadır. Ancak 19. yy.' da, ipek böcekçiliğinin önce Bursa'da sonra da imparatorluğun çeşitli yerlerinde hızla büyümesi ve dolayısıyla Sakız, Mora ve Bilecik'te dokuma merkezlerinin oluşması sonucunda, İstanbul ve Bursa'nın ipek üretimindeki üstünlüğü zayıflamıştır.

16. ve 17. yy.' lar da adı geçen diğer dokuma merkezleri, Anadolu'da Ankara Mardin ile Tokat, Ege'de Sakız ile Selanik olmuştur. Bursa'nın yakın bir rakibi de doğusunda bulunan Bilecik şehri olmuştur.

BÖLÜM 4

4. OSMANLI DOKUMA SANATINDA HEREKE İPEKLİ DOKUMALARI VE HEREKE FABRİKASI

4.1. HEREKE' NİN TARİHÇESİ

Hereke, İzmit körfezinin kuzey kıyısında Yarımca ve Gebze arasında yer almaktadır. Eski ipek yolunun üzerinde olması nedeni ile yöreye ilk yerleşimler oldukça eski dönemlerdedir. Hereke tarihçesini beş ana grupta toplamaya çalışırsak ilk yerleşimler Sit'ler, Amazon'lar, As'lar, Britanya Krallığı, onların ardından Asur' lular, Lidyalı' lar, İran' lılar, daha sonra Yunan, Roma ve Bizans, son olarak da Osmanlılar olarak sıralandırabiliriz.

“İlk yerleşmelere ait çok kesin izler ve kayıtlar bulunmayan Hereke, Romalılar döneminde Anacirum adı ile sayfiye bölgesi olarak bilinir. İklimin yumuşaklığı, Körfezi, denizi, ormanları ve akarsularıyla, o dönemlerin imparatorlarının da ilgisini çekmiş olmalıdır.

Eldeki kayıtlara göre, M.S. 306 yılında Roma İmparatoru olan Büyük Konstantin' in annesi, Kudüs'ten dönerken Yalova'ya uğramış, Hereke' ye de gelerek burayı yazlık olarak seçmiştir. Bütün unlar Büyük Konstantin' in sık sık Hereke' ye gelmesinden ve M.S. 337 yılında burada uzun süren hastalığını tedaviye çalışmasına rağmen annesinin yanında ölmesinden anlaşılmaktadır.

Hereke M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra, Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Kaynaklar, Bizans İmparatoru Heraklius' un Hereke' ye gelişini 684 yılına bağlar. Müslümanlığın doğuşu ve yayılışı bu yıllardadır. Heraklius'un da Suriye'de Müslüman ordularıyla yaptığı savaşı kaybedince, dönüşte Hereke' ye uğramış olduğu söylenir.”²⁷

Roma imparatorluğu döneminde sayfiye yeri olan Hereke Bizans döneminde askeri bir karakol özelliği kazanmıştır. “Heraklius' da zaman zaman Hereke' ye gelmiş ve bu kalede bulunmuştur. Bizans İmparatoru Jüstinyen' in Kadıköy ile İzmit arasındaki Hereke' den geçen bu yolu askeri düşüncelerle kapatmış olduğu

²⁷ KÜÇÜKERMEN, Önder, “Hereke Fabrikası”, Sümerbank Yayınları, s. 41

anlaşıyor. Böylece ulaşım Gemlik Körfezi ve İznik üzerine kayıyor ve Hereke canlılığını kaybediyor.”²⁸

Selçuklu ve Latin işgalleri ardından, 1326 yılında Orhan Gazi tarafından alınarak Osmanlı Beyliği'ne bağlanan ve geçimini balıkçılık ve bahçecilikle sağlayan bir yerleşim yeri olarak kalan Hereke, Sultan II. Bayezid döneminde büyük bir deprem geçirmiştir. 45 gün boyunca devam eden bu depremde Hereke kalesi ve yalı köşkları tamamen ortadan kalkmıştır. Hereke' nin bir diğere özelliği de Çin ve Hindistan'a kadar devam eden ipek yolunun üzerinde bulunması ve bu ticaret yolunda ki kervanların konaklama yeri olmasıydı.

4.2. HEREKE FABRİKASI'NIN TARİHÇESİ

Sultan Abdülmecid döneminde 1843 yılında İzmit'te Çuha Fabrikasının yapımıyla görevlendirilen Ohannes ve Bogos Dadyan sık sık İzmit'e gidip gelmektedirler. Bu gidiş gelişlerde bir gün Hereke' de verdikleri bir yemek molasında bölgenin doğal güzelliklerinden ve akarsuyundan çok etkilenirler. Hereke'de kendi adlarına bir fabrika kurmaya karar verirler ve Serasker Rıza Paşa'nın da bilgisi dahilinde 1843 yılında 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgahından oluşan fabrikayı kurup çalıştırmaya başlarlar.

“Fabrika'nın kuruluşundan iki yıl sonra, Hereke' de kendisinden habersiz bir fabrika kurulduğunu öğrenen ve pek de hoşnut kalmayan Sultan Abdülmecid, İzmit' e düzenlenen bir gezi sırasında Eser-i Cedid vapuruyla Hereke Fabrika-i Hümayunu önlerinden geçerken, Rıza Paşa'ya tesadüfen görmüş gibi davrandığı bu yapının ne olduğunu sormuş, Rıza Paşa'da, “*Sultanım, size bir süprizim vardı. Bu fabrikayı size yerinde göstermek istiyordum. Bu yüzden bugüne kadar sizden saklanmıştır. Bu fabrikayı müteahhitler sizin adınıza kurdu.*” diyerek, Önder Küçükerman'ın deyişle durumu kurtarmıştır.

Bu geziden hemen sonra, Serasker Rıza Paşa tarafından, Gebze tapusuna Sultan Abdülmecid adına tescil edilen, başka bir deyişle, sahiplerince Sultan adına ferağ olunan fabrika, Hereke Fabrika-i Hümayunu adını da aynı yıl almış olmalıdır.

²⁸ KÜÇÜKERMEN, Önder, a.g.e., s.41

Bugün, Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bir belge, bu ferağ işlemini doğrulamaktadır.”²⁹

Sultan Abdülmecid' e devredildikten sonra, batılı anlayışla yapılmış saraylara ipekli canfes, döşemelik ve perdelikler üretmeye başlayan Hereke fabrikasına, 1850 yılında Kemhane bölümü de ilave edilerek büyütülmüştür. “İlk örnekleri Bursa ve Amasya'da görülen ve dolabi, gülistani, gülguni, Bursa kemhası, Eğin kemhası, marahuri gibi isimlerle bilinen Osmanlı kemhaları, Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun da daha çok Batı etkisinde, iri dal ve çiçek motifleriyle dokunmuştur. Kemhane' nin kuruluşu sırasında, fabrikaya ayrıca Fransa'dan yüz ipekli tezgah getirildiği, önceden mevcut olan elli pamuklu tezgahın da İstanbul'a Zeytinburnu'nda bulunan başka bir fabrikaya gönderildiği bilinmektedir.”³⁰

Resim 1 Taksim'de Açılan Mağaza (İRCİSA Arşivi)

²⁹ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, “Milli Saraylar Koleksiyon 'n da Hereke Dokumaları ve Halıları” TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İST. 1999, s.11

³⁰ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide,a.g.y., s. 12

Kurulduğu ilk günden itibaren sadece sarayların döşenmesi ve saray halkı için üretim yapmış olan Hereke fabrikası Sultan Abdülaziz başa geçtikten sonra, piyasada da satılmak üzere ipekli dokuma üretimine başlamıştır. Bu ürünlerin halka satışı için Kapalıçarşı'da bir mağaza açılmıştır. Ancak saray halkı tarafından hoş karşılanmayan bu durum itirazların büyümesi sonucu mağaza kapanmıştır. “Sultan Abdülhamid’ in otuz üç yıllık saltanatının ilk günleri, bütün imparatorlukta olduğu gibi Hereke Fabrika-i Hümayunu’nda da bir karmaşa dönemi olarak yaşanmıştır. Öyle ki, Sultan Abdülhamid’ in cülusundan kısa bir süre sonra fabrikada çıkan yangında Filatör Dairesi’nin kazanı yanmış ve bir yandan Meşrutiyet, bir yandan da Balkan Harbiyle uğraşan imparatorluk, Filatör Dairesi’ni ancak beş yıl sonra onarabilmiştir. 1890 yılındaysa, fabrikanın yanına yüz yataklı bir hastane açılmıştır.”³¹

1891 yılında Hereke Fabrikasında yine sarayların tefrişi için halı üretimine başlanmış, bu halılarda da özgün bir Hereke üslubu yaratılıp çok başarılı olunmuştur. Halı üretiminin başladığı yıllardaki fotoğraflardan aynı yıllarda İpek Mendil ve İşleme Dairesi, İpek Fanila ve İç Giysi Dairesi ve İpekli Dokuma Dairesinin çalışır durumda olduğu görülmektedir ve o dönemde imparatorlukta boyahane ve kumaş perdah makineleri sadece Hereke Fabrikasında bulunmaktadır. Hereke fabrikasının kurulması ve gelişip ilerlemesi Hereke’ ye canlılık kazandırmış ve gelişmesini sağlamıştır; ve beldeye hastane, cami, köşk, halihane altına rüsumat, Duyunu Umumiye ve telgrafhane inşa edilmiştir. Ancak bu yapılardan en ilgi çeken Alman İmparatoru II. Wilhelm’ in 1894 yılında Sultan Abdülhamid’ i ziyaretinden önce inşa edilen Hereke Köşkü olmuştur.

“1898 yılında Haydarpaşa’dan kalkan özel bir trenle Hereke Fabrikası’na gelen ve fabrikaya dünyada eşi olmadığı söylenen ipek zararlılarını içeren zengin bir koleksiyon armağan eden imparatorun bu ziyareti, Türk Ansiklopedisi’nde şöyle anlatılmaktadır:II. Wilhelm istasyondan itibaren yerlere serilen halılar üzerinden geçerek köşke gelmiştir. Burada kendisine, imparatoriçeye ve maiyetine nadide ipekli kumaşlar, halılar hediye edilmiştir. İmparatoriçe halı dokuyan Münevver, Binnaz ve Emine adlı üç kız çocuğuna birer altın iğne hediye etmiştir. İmparatorun bu seyahatine Müşir Şakir Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Yaver-i Ekrem Müşir

³¹ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide,a.g.y., s. 13

Komhorter Paşa, Berlin Sefiri Tevfik Paşa, yaverlerden Ahmet Ali ve nazır paşalarla tefrişatçı İbrahim Bey katılmıştır

İmparator Wilhelm ve eşinden başka, Bulgaristan Sefiri, Alman Sefiri Baron Marşal, İngiliz Sefiri, İbn Reşit gibi yabancı devlet adamlarını ağırlayan Hereke Köşkü, Olasılıkla Yıldız Sarayı marangoz atölyesinde yapılmış ve Hereke’deki yerinde bir günde kurulmuştur.”³²

Mimarının kesin olarak bilinmemekle Sarkis Balyan olduğu tahmin edilen köşk saraylarda kullanılan mobilyalar kullanılarak tamamıyla Hereke ipekli döşemelikleri, perdelikleri ve halılarıyla döşenmiştir. Köşkün yapıldığı yıl olan 1890 yılında Hereke fabrikasında yeniden bir dışa açılma oluşumu, halk tarafından görülüp çok beğenilen ipekli dokuma, halı ve battaniyelerinin satışı için İstanbul’da Zaptiye caddesinde bir satış mağazası açılır. Cumhuriyetin ilanı ile Sanayi ve Maddin Bankasına bağlı olarak uzun yıllar faaliyet gösterdiği bilirse de hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hereke Fabrikası’nın kuruluşundan 59 yıl sonra 20. yy.’ın ikincici çeyreği olan 1902 yılı Hereke Fabrikası’nın yeni üretim alanlarına yöneldiği bir dönem olmuştur. Hazine-i Hassa Nazırı Sakız Ohannes Efendi tarafından çuha, şayak ve iplik bölümünü 1905 yılında fes dairesi takip etmiştir. Ayrıca aynı dönemde çuha üretimi için özel bir daire daha açılmıştır ve bu üretim için Avrupa’ya makine siparişi verildiği bilinmektedir.

“Kurulduğu 1843 yılında beri, Osmanlı dokuma sanayinin en önemli kurumu olarak faaliyet gösteren ve ürünleriyle imparatorluk yaşantısının son yüzyılını belirleyen Hereke Fabrika-i Hümayunu, özellikle kuruluşundan kısa bir süre sonra Avrupa’da prestijli bir markaya dönüşmüş ve 1855 Paris Uluslar arası Sergisi’nde kurdela ve şeritler için mansiyon, 1862 Londra II. Uluslar arası Sergisi’nde ipekli dokumalar için madalya, 1892 Viyana, 1894 Lyon, 1910 Brüksel ve 1911 Torino sergilerinde büyük ödüle layık görülmüştür. Fabrikanın kazandığı diğer ödüller şöyledir: 1911 Bursa sergisi Gümüş Madalya, 1911 İzmir Sergisi, Gümüş Madalya, 1923 Bursa Serisi Gümüş Madalya, 1927 İzmir Sergisi Gümüş Madalya, 1927 İstanbul Sergisi Sarı Madalya, 1929 İstanbul Sergisi Sarı Madalya, 1930 İstanbul

³² KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 15

Sergisi Sarı Madalya, 1931 İstanbul sergisi Sarı Madalya, 1962 Londra Sergisi Bronz Madalya, 1973 Viyana Sergisi Bronz Madalya.”³³

Kazanılan madalya ve ödüllerin yanında Hereke Fabrikası’ n da çalışan ve asıl bu ünlü dokumaları üretmede büyük katkısı olan insanlarda ödüllendirilmişlerdir. Bu kişilerden fabrika müdürü Martelli, fabrika öğretmeni Mıgırdiç Efendi, birinci ressam Tovmas efendi, birinci marangoz Andon Efendi dördüncü rütbeden Mecidi nişanı ile, fabrika hekimi Diran Efendi’ye binbaşılık rütbesi ve ayrıca fabrika müdürü Akif beye Fransız hükümeti tarafından Officer DeL’Insatruccion Publique, ressam Tovmas efendiye’de Officer d’Academie nişanları verildiği bilinmektedir.

4.2.1. Dolmabahçe Sarayında’ ki Hereke Dokumahanesi

Günümüzde Dolmabahçe Sarayı ek yapılarına bakıldığında Hereke Dokumahanesi adı altında büyük bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı bize saray içerisinde böyle bir dokuma atölyesinin konumlandırılıp çalıştırılmış olduğunu göstermektedir. Bugün Hereke Fabrikası’n da bulunan ipekli dokuma tezgahlarının bu saraydaki dokumahaneden fabrikaya taşındığı bilinmektedir.

“Tıpkı fabrikada olduğu gibi Fransa’dan getirilen jakar tezgahlarıyla çalışan saray bünyesindeki Hereke Dokumahanesi son zamana kadar hizmet vermiş, 1952’de yapı boşaltılırken tezgahlarda Hereke’deki fabrikaya gönderilmiştir. Halı da dokunduğu söylenen dokumahaneden Hereke Fabrikası’na gönderilen malzemeler, Milli Saraylar Arşivi’nde bulunan defterlerden anlaşıldığına göre jakar tezgahları, kart delme makinesi, desen kartonları gibi yalnızca ipekli dokumaya yönelik araçlardı. Olasılıkla halı dokuması daha önce sona ermiş ve tezgahlarda bir şekilde dokumahaneden çıkarılmıştır.”³⁴

Saray bünyesindeki bu yapı 1967 yılında onarım görmüştür; sadece dış duvarlar korunarak iç bölmelerde değişiklikler yapılmış, döşeme ve tavan betonarme olarak değiştirilmiştir.

“Yapıldığı ilk günden beri hiçbir onarım görmemiş olan yorgun yapı, bakımsızlıktan ve terk edilmişlikten ötürü çok harap bir durumdadır. Hatta ahşap döşemeler çürümüş ve çökmeye başlamıştır. Ama yine de, dokumahane olarak

³³ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 18

³⁴ YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, “Saraylarımızı Donatan Bir Fabrika-i Hümayun”, Makale, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İST. 1999, s.96

kullanıldığı günlerin canlı izleri kolayca görülebilmektedir. Ana kapıdan içeriye girilince, sol tarafta ustaların dinlenmesi için yapılmış olduğu anlaşılan yerde, ortada kare planlı ve taştan yapılmış bir özel ocak vardır. Ayrıca, üç duvar boyunca kurulmuş olan bir sedir de görülmektedir. Pencereilerin karşısına gelen duvarda ise, ustalara ait eşya dolaplarının üç sıra olarak dizilmiş olduğu görülür. O tarihte, daha önceleri jakar tezgahlarının kurulu bulunduğu salon giriş katındadır. Üst katta bulunan halı atölyesi ise eski eşyalarla depo gibi doldurulmuş olarak bulunmaktadır.”³⁵

Bu bilgilerden, Dolmabahçe Sarayı’nda ki Hereke Dokumahanesi’nin fabrikanın özel bir dokumahanesi olarak konumlandırılıp saltanatın son günlerine kadar çalıştığı görülmektedir.

4.3. CUMHURİYET’İN İLANINDAN SONRA HEREKE FABRİKASININ DURUMU

Hereke Fabrikası kuruluşunda bir özel imalathane olarak başlamışsa da 1845 yılında Sultan Abdülmecid’e devrinden sonra yalnızca saraylar için üretime devam etmiş ve dokumaları bir statü sembolü olmuştur. Üretim hayatı boyunca iki kez halka açılma deneyimi yaşamış saray halkı tarafından büyük tepki görmüş ve kapanmış her zaman saraylar için üretim yapamaya devam etmiştir.

Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte Sanayi ve Maddin Bankasına devredilmiştir. 1932 yılında büyük bir yangın geçirmiş ve ardından onarılarak tekrar üretime başlamış, ayrıca tezgah sayısı 107’ye yükseltilip yıkama, boyama ve terbiye dairelerinde de modern bir sisteme gidilmiştir.

1938 yılında Sanayi Ofisi’ne devredilen Hereke Fabrikası, daha sonra Sümerbank’a bağlanmıştır. 1986 yılında Hereke Yünlü Sanayi Müessesesi bünyesinde bulunan ipek ve yün halı ile ipekli ve yün el dokuması kumaş üretim faaliyetleri ayrılmış ve Sümerbank Hereke Halıcılık Sanayi Müessesesi olarak üretimi devam etmiştir. 1989 yılından itibaren Sümer Halıcılık El Sanatları Sanayi ve Tic. A.Ş.’ne bağlı fabrika olarak sürdürmüştür.

Bu aşamaların ardından Başbakanlık Özelleştirme Kurulu’nun 14.06.1995 tarih ve 95/45 sayılı kararla Milli Saraylar Daire Başkanlığı’na devredilmiştir.

³⁵ KÜÇÜKERMEN, Önder, a.g.e., s.67

“Halen Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde bir müze-fabrika statüsü taşıyan fabrika, desen kataloğundaki örneklerin jakar tezgahlar da orijinallerine bağlı kalınarak yeniden üretimiyle, kurulduğu günlerde olduğu gibi yeniden saray yapılarının tefrişine yönelik olarak faaliyet göstermekte, Hereke halıları da özgün tasarım ve teknik özellikleriyle son dönem Osmanlı halı geleneğini günümüzde de yaşatmaktadır.”³⁶

4.4. HEREKE FABRİKASI HALILARI

Osmanlı Sarayları için ipekli döşemelik ve perdelik üretimiyle başlayan Hereke Fabrikası’nda tüm ürünler bu özellik göz ardı edilmeden üretilmişlerdir. Bu doğrultuda 1891 yılında Sultan Abdülhamid’ in döneminde sarayların halı ihtiyacını karşılamak amacı ile küçük bir dokumahane olarak halı üretimine başlanmıştır.

Küçük bir dokumahane olarak başlayan halı üretimi zamanla büyümüş, başlangıçta dört adet olan tezgah sayısına zamanla yirmi iki adet daha eklenmiş ve 1892 yılından itibaren el halılarının yanında makine halılarının da üretimine başlanmıştır. Halı üretimine Sivas, Ladik ve Manisa’dan getirilen ustalarla başlanmış ve bu ustalara önce saray tarafından verilen desenler dokutturulmuş ve bu desenler doğrultusunda geliştirilerek özgün bir Hereke üslubu oluşturulmaya çalışılmıştır.

“1893 tarihli Hereke Fabrikası Personel kayıtları ile ilgili defterlerden fabrikanın idari teşkilatı hakkında bilgi edinebiliyoruz. Halı ve kumaş desenlerinin Yıldız Sarayı bünyesindeki Tamirhane-i Hümayun ressamı Mösyö Emin Mainz tarafından çizildiği bilinmektedir. Sarayın mobilya, çini, iç dekorasyon desenlerini de çizen Mösyö Mainz halı desenlerini mekanların özelliklerini göz önünde bulundurarak çizmiştir.”³⁷

“Hereke Fabrikası’nın kurulmasından sonra, padişahın iradesiyle sarayların bütün halı ihtiyacı bu fabrika tarafından sağlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid ’in saltanat yılları boyunca Yıldız Sarayı başta olmak üzere bir çok yapıdaki padişah, valide sultan, kadınefendi ve sultan odalarında bulunan halıların Hereke halıları ile yenilendiği, döşemede ise tamamen Hereke kumaşlarının hakim olduğu anlaşılmaktadır.”³⁸

³⁶ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 20

³⁷ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 174

³⁸ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 175

“Bu doğrultuda hazine tarafından ilave halı tezgahı kurularak üretim desteklenmiş, çok rağbet gören, her biri sanat eseri niteliğinde olan kumaş ve halılar başarıyla üretilmiştir. Fabrikada dokunan iki cins halıdan birinci kısım olan en iyi cins yekpare Gördeskari halılardan senede iki adet imal edilmekte, bunlar talep edildikçe saraylara verilmek üzere fabrikada saklanmaktaydı. Önemli kısmı saray ve saraya bağlı dairelerin tefrişine ayrılan ikinci kısım yün halıların ise, ihtiyaçlar karşılandıktan sonra geri kalanları piysaya satılmaktaydı. Ancak yine de fabrikada dokunan bu iki kısım halı miktar olarak taleplere cevap verememekteydi. Bu sebeple fabrikanın menfaatleri göz önünde bulundurularak yeni bir halıhane kurulmuştur.” Hereke Fabrikası halıları sadece fabrika içinde üretilmekle kalmamış fabrika dışına da taşmıştır. Halk tarafından da dokunmuş böylece desenler fabrika dışına da çıkmıştır. Bundan dolayı Hereke halıları ipekli döşemeliklerden daha çok tanınmıştır.

4.5. HEREKE FABRİKASI GÜNLÜK KULLANIM ÜRÜNLERİ

Hereke Fabrikası’nda sarayların döşemelik ve perdelik kumaşları için üretim yapılırken Osmanlı Saray hanedanının gündelik kullanım ürünleri de burada üretilmiştir. Fatma Yaşar Yılmaz bu konudan tezinde şöyle bahsetmiştir:

“Hereke ipekli döşemeliklerinin desen numaralarını saptamak üzere Milli Saraylar Arşivinde yaptığımız çalışma sırasında Hereke fabrikasının üretiminin halı ve döşemelik kumaş ile sınırlı olmadığını saptadık. Milli Saraylar Arşivinde bulunan 308, 523, 524, 526, 527, 529, 530 numaralı defterler Hereke Fabrikasından Saraya verilen eşyaların faturalarından oluşmaktadır. 1308, 1331 tarihleri arasına rastlayan defterler halinde ciltlenmiş bu faturalara göre Fabrikanın üretimi çok geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Faturalarda bugün bildiğimiz döşemelik kumaş ve halılardan başka çok çeşitli tekstil ürününün adı geçmektedir. Bu ürünler arasında havlu, klaptanlı bornoz, ipek zenne çorabı, ipek erkek çorabı, mendil, masa örtüsü, yatak örtüsü, baş örtüsü, boyun atkısı, çarşaflık, esvaplık, nişan kurdelesı, çiçeklik tül, çorap bağı şeridi, sabun bezi gibi çeşitli işlevde ürün adı geçmektedir.”

“Fabrikanın albümünde yer alan fotoğraflarında da dokuma tezgahının yanı sıra dikiş diken çorap kalıplayan çalışanlar görüntülenmektedir.”³⁹

³⁹ YILMAZ Yaşar Fatma, “Hereke Jakarlı Dokumaları ve Milli Saraylar Mobilyasında Kullanımı”, M.S.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilimdalı Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, Yüksek Lisans Tezi, İST. 1998, s. 7,8

Hereke Fabrikası'nda üretilen bu ürünlerin çeşitliliğinde Osmanlı hanedanına üretim yapıldığı göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Ayrıca kumaş cinsi olarak atlas, canfes, çuha, brokatil, abani, şal, kadife, madampul, amerikan gibi kumaşlar üretilmiştir. Osmanlı hanedanının ülkeden ayrılmasıyla üretilen bu ürünlerdeki çeşitlilikte azalmış ve fabrika sadece jakarlı ipek döşemelik ve perdelik ve halı üretimine devam etmiştir.

4.6. HEREKE FABRİKASI İPEKLİ DOKUMALARI

1843 yılında özel bir işletme olarak hayata başlayan Hereke Fabrikası kuruluşundan iki yıl sonra Sultan Abdülmecid'e devredilmiştir. Sultan'a devredilmesinden sonra Fransa'dan getirilen jakar tezgahlarıyla Kemhane bölümü açılmış ve saraylar için ipekli döşemelik ve perdelik kumaş üretimi başlamıştır. Üretimi günümüzde de kurulduğu gündeki teknolojiyle devam etmekte ve bir müze fabrika kimliği altında bulunmaktadır.

Osmanlı hanedanının ve saray çevresinin kullandığı ayrıcalıklı prestij ürünleri olan Hereke dokumaları renk ve desen tasarımı açısından oldukça zengindir. Ancak ne yazık ki hakkettikleri üne Hereke halıları kadar sahip olamamışlardır. Fabrikanın kurulduğu yıllardan itibaren üretilen ipekli dokumalar üretimine 40 yıl sonra başlatılan halılar kadar tanınmamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri olarak ipekli döşemeliklerin sadece saray için üretilmiş olmasını ve dokumacılık teknolojisinin fabrika dışına çıkmadığından bölge halkı tarafından üretilen bir metodu olmayışını gösterebiliriz.

Resim 2: Hereke Fabrikasının Kuruluş Aşamasındaki Görünüş (Dolmabahçe Sarayı Arşivi)

Resim 3: Hereke Fabrikasının Günümüzden Görünüm (2006)

Hereke Fabrikası Cumhuriyetin ilan edilene kadar saraylara ve saray hanedanına üretim yapmaya devam etmiştir. *“Batılılaşma dönemi sarayları ile ilgili az sayıda kaynaktan biri olan Leyla Saz Hanım, Sultan Abdülaziz’in validesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından kabul edildiği salonu şu sözlerle aktarmaktadır. Pertevniyal Valide Sultan Hazretlerini evvelce görmemiştim. Oda kapısından girerken içeri göz gezdirdim, Dolmabahçe Sarayı’nın orta kattaki odalarından denize bakan bir odaydı. Kalın perdelerin biraz loşlandırdığı odanın bir yan minderi ile, bir kanep, iki koltuk, birkaç sandalye, perdeleri, vişne rengi atlas üzerine çiçekli Hereke*

fabrikası kumaşından döşenmiş, yere de Hereke halısı serilmişti. Sözü edilen mekan bugün Dolmabahçe Sarayı'nda Valide Sultan Kabul Odası olarak bilinen odadır. Halen bordo renkte ipekli kumaş ile döşemeli olan odanın halıları ile ilgili kısım ise anılarını yıllar sonra kaleme almış olan Leyla Hanım'a belleğinin bir oyunu olsa gerekir. Çünkü Hereke Fabrikası'nun halıhanesi Sultan Abdülaziz döneminden çok sonra 1891 yılında açılmıştır.”⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri anı kitaplarında Hereke Fabrikası'nın ürünlerinden çokça bahsedilmektedir. Bunlar kısaca Cemal Kutay'ın “Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatnamesi”, Ayşe Osmanoğlu'nun “Babam Sultan Abdülhamid”, Safiye Ünver'in “Saray Hatıralarım”, Halid Ziya Uşaklıgil'in “Saray ve Ötesi” anı kitapları olarak sıralayabiliriz.

4.6.1. Hereke Fabrikası Çatma Kadifeleri

Hereke Dokumaları arasında çok yoğun olmamakla beraber önemli bir yer tutan grupta çatma kadifelerdir. Kadifenin bir cinsi olan bu kumaşların kadife ile arasındaki fark zemine oranla süsleme havının yüksek olmasıdır.

Hereke dokumaları arasında 7 adet çatma kadife bulunmaktadır. Bunların desen numaraları 7, 345, 629, 1009, 2009 ve iki adette numaraları tespit edilemeyen çatma kadife bulunmaktadır. Ancak bunların içerisinde sadece 629, 2009 ve bir adette numarası olmayan üretilmektedir.

⁴⁰ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 29

Resim 4: Hereke Dokumalarında Bulunan Çatma Kadifeler

Çatma kadifelerin desen tasarımlarında yoğunlukla bitkisel kaynaklı desenler görülmektedir. Genel olarak zemin rengi olarak krem, havının rengi olarak da koyu yeşil, bordo, bej renkleri kullanılmıştır. Ayrıca saltanat döneminde Kapalıçarşı ve Zaptiye Caddesinde açılan mağazalarda fabrikada yastık yüzü olarak üretilen çatma kadifeler, bugün özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

4.6.2. Hereke Kumaşlarında Kullanılan Malzemeler

Hereke fabrikası'nda döşemelik ve perdelik kumaşlarda kullanılan malzeme ağırlıklı olarak ipektir. Kumaşlarda hem atkı hem çözgü ipliği olarak ipek kullanılmıştır. "Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yy. 'da ki dış ticareti ile ilgili yapılan istatistiklere göre ham ipek ve ipek kozası ihracatının toplam ihraç malları arasında %6 ile %12,5 arasında değişen miktarda yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Üretimin ötesinde ihracatı da yapılan ipeğin Hereke Fabrikası'nda yapılacak kumaşlar için ithal ediliyor olması kalite arayışının bir göstergesi olarak dikkate alınabilir."

İpek ipliğin yanı sıra ince ipek ipliğine altın veya gümüş tel sarılarak oluşturulan bir iplik olan klaptan eski dönem Hereke dokumalarında sıkça kullanılmıştır. Günümüzde ise üretim sadece ipek iplikle yapılmaktadır. "Erken dönemlerden başlayarak Osmanlı dokumacılığında görülen, kumaşa değerli madenlerden çekilmiş iplikleri ekleyerek sultanlara yaraşır bir ürün elde etme geleneği Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda da sürmektedir. Fabrikanın kullandığı klaptan ipliği üretmek için gerekli gümüşler Avrupa'dan getirilmiştir. Milli Saraylar' da sürdürülen çalışmalar sırasında yıprandığı için depoya kaldırılan perdeler arasında

pek çok desenin klaptanlı olarak imal edilmiş olduğu görülmektedir.”⁴¹ Ancak maliyetinin çok yüksek olmasından dolayı günümüz Hereke dokumalarında altın klaptanlı dokumalara rastlanmamaktadır.

4.6.3. Hereke Kumaşlarının Desen ve Renk Özellikleri

19. yy. Osmanlı Saray mobilyaları Avrupa kökenli olup farklı üslup özellikleri göstermektedir. Dolmabahçe Sarayı’ndaki mobilyaların bir kısmı sarayın yapımı sırasında hazırlanırken, bir kısmı Avrupa’nın değişik ülkeleriyle, Çin, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerden gelmiştir. Ayrıca bu saraylar için batılı ülkelerden mobilya satın alınırken Yıldız Sarayı’nda bulunan marangoz atölyeleri Tamirhane-i Hümayun’da mobilyalar üretilmiştir.

Bu saraylarda batılı tarzda mobilyalar kullanılırken bu mobilyaların ve perdelerin tamamına yakını Hereke Fabrikasında dokutturulmuştur. Bundan dolayı batılı anlayışla yapılmış sarayın tefrişinde batılı etkili tasarımlar kadar, geleneksel Türk desenlerinden etkilenecek hazırlanmış kumaşlarda görülmektedir.

Hereke ipekli dokumalarına bakıldığında tasarımı açısından çok çeşitlilik söz konusudur; bundan dolayı genel olarak belirgin bir Hereke desen üslubundan bahsedilemez. Ancak genel olarak incelendiğinde batılı etkili tasarımların etkili olduğu göze çarpmaktadır. “Hereke Fabrikası’nın ilk kurulduğu yıllardan itibaren desen tasarımlarında Batılı sanatkarların çalıştırıldığı kaynaklarda görülmektedir. Hereke Fabrikası Çizim Arşivi’nde yaptığımız çalışma sırasında orijinal desen çizimlerinin arka yüzlerinde çoğu Fransızca olmak üzere Latin alfabesiyle yazılmış notlara ve tarihlere rastladık. Bu notlar desen tasarımı için çalıştırılan kişilerin batılı sanatkarlar olduğunun bir göstergesi olarak dikkate alınabilir.”⁴² Bu batı etkisinin en büyük nedeni olarak da bu batılı sanatkarları gösterebiliriz.

“Hereke kumaşlarında Batı ile Osmanlı sanatının bir yorumu batılılaştırmanın getirdiği gözle görülür bir değişim vardır. Batı anlayışlı bir saray olan Dolmabahçe Sarayı’nın tefrişinde kullanılan Hereke kumaşlarının bu anlayışta olması yadsınamaz. Hereke kumaşlarında belirgin desen karakterinden söz edilemese de Klasik Osmanlı kumaşlarına paralel bir çizginin devamı olan doğu etkili kumaşların, Rokoko, Art Nouveau, Neo- Klasik akımlar ile yeniden yorumlanmış çiçek demetleri ve

⁴¹ KAYA Kenan Mehmet, YILMAZ Yaşar, BOYNAK Sara, GEZGÖR Vahide, a.g.y., s. 27

⁴² YILMAZ Yaşar Fatma, a.g.e., s. 7,8

kompozisyonlar ile süslü kumaşların ve Fransız Lyon desenlerini hatırlatan Batı etkili kumaşların varlığından söz edilebilir.”⁴³

“Doğu etkili kumaşlar incelendiğinde 18. yy.’ ın ikinci yarısından sonra dokunan çözgüsü ve atkısı ipek ve boyuna yollu olan Selimiye kumaşlarıyla benzerlikler gösteren yollu kumaşları görebiliriz. “Hereke Kumaş Kataloğu’n da ki numaralarına göre desen no: 100, 103, 207, 301, 302, 904, 1000, 1001, 1007, 703 numaralı, halen üretimde olan ve üretilmesi düşünülen 250 desen numaralı kumaşlar bu gelenekle yorumlanmıştır. Bu kumaşlarda yoğun olarak kırmızı ve sarı renkler kullanılmış, 100 ve 103 desen numaralı olan kumaşlar ise tayf renkleriyle düzenlenmiştir.”⁴⁴

Ayrıca Osmanlı tarzı desenlerde geometrik formlarda Rumiler veya stilize edilmiş bitki motifleri yer alan 308, 356, 379 numaralı desenler, içleri rumi palmet motifleriyle şemselerden oluşan 1023 numaralı desen, kaftanlık kumaş olarak adlandırılan 1 numaralı desen, zemininde rumi ve palmet vazolar bulunan 76 numaralı desen, oval madalyonlar içinde yer alan çin bulutlarından oluşan 81 numaralı desen, beş köşeli yıldız motiflerinden oluşan 371 numaralı desenleri sayabiliriz.

“Yaşama ve sanata dair batı toplumlarına hakim genel beğeni, batılılaşmanın da etkisiyle Osmanlıyı da etkilemiş ve sarayın yönlendirilmesi ile Hereke kumaşlarına da yansiyarak, batı sanat akımlarını içeren kumaşların koleksiyonun büyük bir bölümünü oluşturması sağlanmıştır. 57/911 numaralı desende olduğu gibi 145 numaralı desende Rokoko kıvrımlı kartuşlar içerisinde çiçek buketleri görülür. Hereke kumaşları arasında tek figürlü desenli kumaş olan 952 numaralı desende ise Barok etkileri gözlemlenir. Diğer yandan soyut bitkisel sarmaçlı biçimleri el sanatlarına sokan Art Nouveau üslubuna örnek olarak desen no 847 ve 924 verilebilir.”⁴⁵

Fransız etkili ve Lyon kumaşlarına benzerlik gösteren 70 numaralı desen de batı etkili kumaşlar arasındadır. Batı etkili desenler , koleksiyonun büyük bir bölümünü meydana getirmekte, buna karşın özgün yorumu ve ifade zeminindeki Osmanlı etkileri ile Hereke kumaşının kendine has üslubunu oluşturmaktadır.

⁴³ DEMİRLİ Özer Ayça, “Hereke Kumaş Motifleri ve Desen Araştırmaları”, Makale,MS Dergisi, TBMM. Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İST 2004, s. 75

⁴⁴ DEMİRLİ Özer Ayça, a.g.y., s. 75

⁴⁵ DEMİRLİ Özer Ayça, a.g.y., s. 77

“Desenlerde bir başka bakış açısı da kumaşların mekanların kullanım amacı da göz önünde alınarak duvar ve tavan süslemeleri ile mobilya ve halılarla bütünlük oluşturacak şekilde tasarlandığı, bir bakıma kullanılacağı mekana göre şekillendiğidir. Nitekim Sultan II. Abdülhamid’ in Yıldız Sarayı’nda ikamet etmesi ve Yıldız Sarayı için saray ressamı tarafından çizilen desenler, Hereke’ de dokunarak saray mefruşatı bu kumaşlarla yenilenmiştir. 371 numaralı desen bu yeni tefriş için dokunmuş yeni kumaşlardan biri olmalıdır. Ayrıca 89, 114 ve 1157 desen numaralı kumaşlarda da Beylerbeyi Sarayı tavan eteklerinde ve duvar panolarında görülen tezyinatlardaki motifleri hatırlatan süsleme unsurları kullanılmıştır. Doğu ve batının harmanlanarak Osmanlı motiflerinin batı karakteri de katılarak yeniden yorumlandığı bu saray üslubunda duvarlarda olduğu gibi kumaşlarda da Osmanlı süsleme unsuru olan geçmeli kompozisyonlar zarifliğini ve anlatım gücünü kaybetmeden korumuş rumi motifler Barok üslupla harmanlanmıştır.”⁴⁶

Hereke kumaşlarının renk özellikleri incelendiğinde geçmişte de olduğu gibi en çok kullanılan rengin kırmızı olduğu görülmektedir. “Gerek günümüzdeki mevcutlar gerek eski kataloglarda yer alan parça kumaşlar incelendiğinde Hereke kumaşlarında hemen her rengin kullanıldığı görülmektedir. Genelde en çok tercih edildiğini gözlemlediğimiz renk düzeni kırmızı zeminde krem rengi, sarı, bej rengi tonlarında ikinci bir rengin kullanılmış olmasıdır. Kumaşların büyük bir kısmı iki renklidir. Kontrast yaratıp deseni zeminden ayıran renk düzenlerinin yanı sıra birbirine yakın pastel tonların kullanıldığı örneklerde vardır.”

Siyah renk Hereke kumaşlarında hiç kullanılmamakla birlikte 904 numaralı desende şal deseninde kontur olarak tek desende görülmektedir. Ayrıca yollu kumaşlarda tayf renkleri düzeni de kullanılmış böylece çok renklilik elde edilmiştir. Günümüz üretimde de çok az görünen bir diğer renkte mordur.

4.7. HEREKE FABRİKASI İPEKLİ DOKUMALARININ MİLLİ SARAYLARDA KULLANIMLARI

Milli Saraylar adı altındaki saray, köşk ve kasırlardaki geçmişin izlerini vurgulayan en önemli etmen Hereke dokumaları olmaktadır. Bu yapıların döşemelik ve perdelerin tamamına yakını Hereke dokumalarıdır. Perdelerde bu kumaşlara

⁴⁶ DEMİRLİ Özer Ayça, a.g.y., s. 79

uygun düz atlaslar ve kadifeler kullanılmıştır. İşlemeler ve aplikelerle bezenmiş, şeritler,perde bağları ve ponponlarla zenginleştirilmiştir.

Milli Saraylardaki mobilyaların bir çoğu Avrupa'dan alınmış bunların kumaşları eskidiğinde her zaman Hereke kumaşlarıyla yenilenmiş, Cumhuriyet döneminde de değiştirme işlemi mevcut Hereke kumaşlarının kullanımıyla yapılmıştır.

“Özel olarak saray için tasarlanan ve dokunan Hereke kumaşları özel mekanlarda değerlendirilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın Selamlık girişinden itibaren tüm mekanlarında Hereke ürünleri yerdeki halılardan başlayıp, mobilya döşemesindeki ipekli kumaştan drapeli perdelerle tavana kadar uzanan vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Önceleri, yalnızca Dolmabahçe Sarayı için özel olarak tasarlanmış ipekli kumaşları üreten Hereke Fabrikası'nın ürünleri ilerleyen yıllarda yapılan saray yapılarında da özgün yerlerini bulmuşlardır. Milli Saraylar bünyesindeki en eski tarihli yapı olan Aynalıkavak Kasrı, Sultan Abdülmecid döneminden İhlamur Kasırları, Küçüksu Kasrı, Sultan Abdülaziz döneminde yapılan Beylerbeyi Sarayı, Maslak Kasırları, Sultan Abdülhamid döneminde yapılan Yıldız Sarayı gibi Osmanlı sultanlarının mülklerinde seçkin Hereke halılarının yanı sıra, gerek mobilya döşemesinde gerek perdelerde Hereke dokumalarına yer verilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nda olduğu gibi bugün Milli Saraylar bünyesinde bulunan tüm bu yapılarda dikkati çeken nokta pek çok önemli mekanda mobilya döşemesi ve perdenin bir örnek kumaştan yapılarak görsel bir bütünlük sağlanmış olmasıdır. Mekanların değerleri seçilen kumaşların rengiyle de vurgulanmıştır. Örneğin, Dolmabahçe Sarayı'nın büyük kabul salonları hem Selamlık 'ta hem de Harem-i Hümayun'da protokol rengi olan kırmızının adıyla “Kırmızı Salon” olarak anılırlar. Mekana adını veren kırmızı renk ise, değerli Hereke dokumalarıyla sağlanmıştır.”⁴⁷

Sarayımızı donatan bir Fabrika-i Hümayun Milli Saraylarda Hereke dokumaları perdeler ve döşemeliklerin yanı sıra değişik kullanımlarda karşımıza çıkmaktadır. Dolmabahçe Sarayında çok sayıdaki yer minderinde ve yine 73 ve 110 numaralı yatak odalarında mavi zeminde gümüş klaptanla desenli ve süsleme örnekler arasında 1025 desen numaralı kumaşta kullanılan desenlerin yer aldığı 2 adet yatak örtüsü bulunmaktadır. Ayrıca duvar kaplama malzemesi olarak yine Dolmabahçe

⁴⁷ YILMAZ., Yaşar, BOYNAK., Sara, Sarayımızı Donatan Bir Fabrika-i Humayun MS TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları İst. 1999 S.1a. 104

Sarayı'nda 62 numaralı odada mobilya ve perdesinde kullanılan kumaş duvar kaplaması olarak 1025 numaralı kumaşla kaplanmıştır. Bu kumaş duvar kaplaması günümüzde de ilk günkü orijinal haliyle bulunmaktadır. Bu kumaşta gümüş klaptanlar kullanılmıştır.

Resim 5: Dolmabahçe Sarayı Valide Sultan Kabul Odası

Desen 1: 1025 nolu desen

Hereke kumaşları Milli Saraylara kimlik kazandıran en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Günümüzde de bu işlevi devam ettirmektedir. “Cumhuriyet’in ilanından sonra 3 mart 1924 tarihli yasa ile Osmanlı sultanlarına ait mülkün bir kısmı milletin malı olarak korunmak üzere Milli Saraylar başlığı altında TBMM Başkanlığı’na bağlanmıştır. Günümüzde Milli Saraylar Daire Başkanlığı idaresinde bulunan yapılar Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Yıldız-Şale, İhlamur Kasırları, Maslak Kasırları, Aynalıkavak Kasrı, Küçüksu Kasrı, Yalova Atatürk Köşkü ve Florya Atatürk Deniz Köşkü’dür. Bu yapılar içerisinde bulunan her türlü eşya ile birlikte Milli Saraylar idaresine verilmiştir. Bu saraylarda bulunan her türlü obje Milli Saraylar Koleksiyonu’nun bir parçası olarak ele alınmaktadır. 1984 yılında Müze-Saray olarak tescil edilen Milli Saraylar yapıları bir dönemin yaşam biçiminin ve kültürünün yaşayan mirası olarak ziyarete açılmıştır.”⁴⁸

Başbakanlık Özelleştirme Yüksek kurulunun 14.06.1995 tarihli ve 95/45 sayılı kararıyla milli saraylar bünyesine katılmış olan Hereke Fabrikası kurulduğu yıllardaki teknolojiyle Milli Saraylar yapıları için ipekli dokumaları üretmeye

⁴⁸ BOYNAK., Sara, GEZGÖR., Vahide, YILMAZ., Yaşar, KAYA., Mehmet Kenan, Milli Saraylar Koleksiyonu’nda Hereke Dokumaları ve Halıları TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını İst. 1999 s.31

devam etmektedir. Üretimi durmuş olan kumaşlar ise yavaş yavaş yeniden hayata kazandırılmaya başlanmıştır.

**MİLLİ SARAYLAR'DA
KULLANILAN KUMAŞ KATALOGU**

YOLLU KUMAŞLAR

Desen 2: 100 numaralı desen

Resim 6:

Resim 7: Selamlık Binek Salonu

- Desen numarası 100 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 15 numaralı Odada döşemelik ve perdelik, 174 ve 220 numaralı odalarda döşemelik, 163 numaralı Salonda perdelik olarak kullanılan kumaşın kırmızı- beyaz zeminde tayf renklerinde desenli, mavi, sarı, beyaz zeminde kırmızı desenli, mavi-beyaz zeminde eflatun desenli, filizi yeşil-beyaz zeminde bej desenli uygulamaları bulunmaktadır. Kumaş, beyaz ve ikinci bir renkte eşit genişlikte çizgildir. Beyaz çizgiler “S” kıvrımlarla ilerleyen bir dal üstüne sağlı sollu yerleştirilmiş gül ve yapraklar yer almaktadır.

Desen 3: 103 Nolu Desen

- Kumaş; Dolmabahçe Sarayı 186 ve 223 numaralı Odalarda döşemelik olarak kullanılmıştır. Renk özelliği kırmızı-bej-beyaz zeminde tayf renkleriyle desenli, sarı-beyaz zeminde tayf renkleriyle desenli olup desen özelliği ise ince kırmızı-bej ve geniş beyaz çizgili kumaştır. Desen beyaz çizgiler üzerinde tayf renkleriyle gül ve yapraklardan oluşan çelenklerin birbiri ardına sıralamasıyla oluşturulmuştur.

Resim 8: Beylerbeyi Sarayı

Desen 4: 207 No' lu Desen

Resim 9: Dolmabahçe Sarayı 5 Numaralı Oda

- Desen numarası 207 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 5 numaralı Oda'da perdelik olarak kullanılmış olup renk olarak kırmızı zeminde krem rengi ve sarı desenlidir. Desenin kırmızı ve krem rengi eşit genişlikte çizgili, krem rengi çizgilerin üstleri girift geçmeli bir su ile desenlidir.

Desen 5: 250 Nolu Desen:

Resim 10: Dolmabahçe Sarayı 170 No' lu Oda

- Minder yüzü olarak kullanılmış olan kumaş krem rengi zeminde yeşil, sarı, mor, mavi ve kırmızı renklidir. Kumaş ince çizgili krem kısımlarının içerisinde kırmızı ile küçük yaprak desenlidir. Ayrıca üretilmesi düşünülen kumaşlar arasındadır.

Desen 6: 301 Nolu Desen

Resim 11: Dolmabahçe Sarayı 84 Numaralı Oda

- Desen numarası 301 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 84 numaralı Oda'da döşemelik ve perdelik, 24, 169 ve 215 numaralı Odalarda döşemelik, Aynalıkavak Kasrı 3 numaralı Oda'da döşemelik ve perdelik olarak kullanılmış. Kumaşın renk özelliği kiremit rengi ve krem rengi üstüne bej desenlidir. Desenin iki renkte eşit genişlikte çizgili ve açık renk çizgiler üstünde kıvrılarak ilerleyen dal üzerinde sağlı sollu çiçek salkımlarıyla desenlidir.

Desen 7: 302 Numaralı Desen

Resim 12: Dolmabahçe Sarayı Tercüman Odası

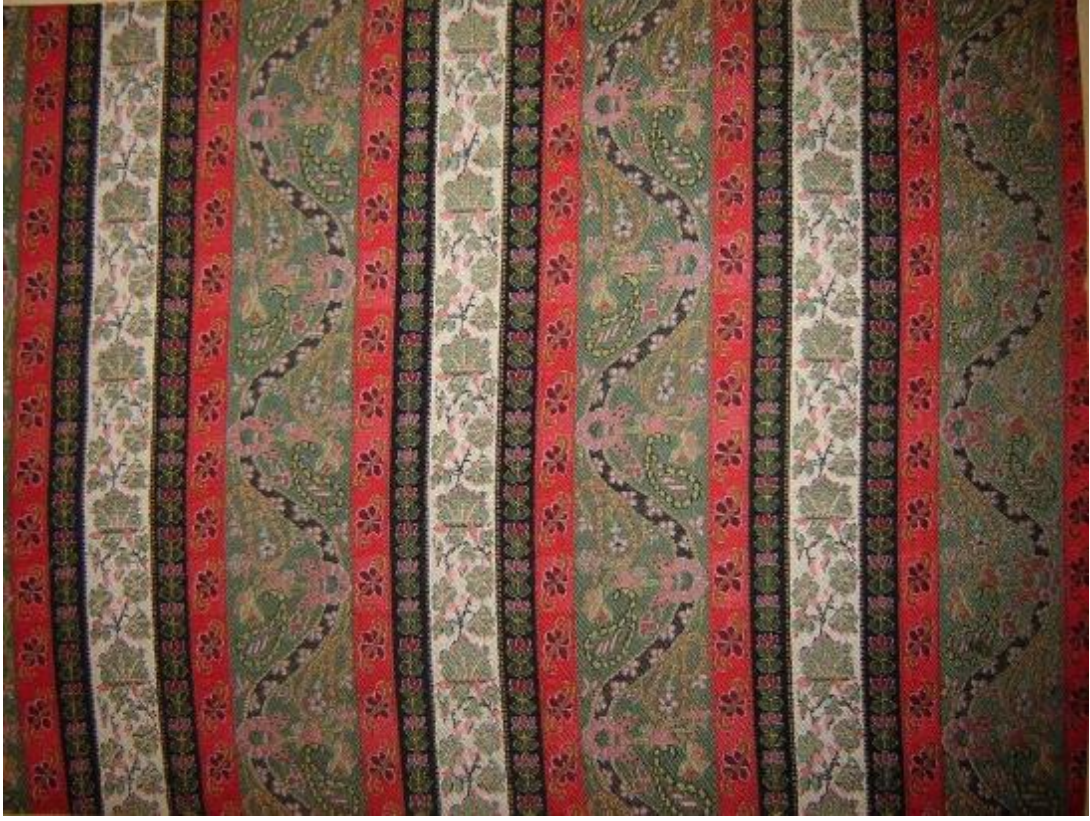

- Desen numarası 302 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 27 numaralı Oda'da döşemelik ve perdelik, 175 numaralı Oda'da döşemelik olarak kullanılmıştır. Kumaşın renk özelliği kırmızı-lacivert-beyaz zeminde açık mavi desenlidir. Desen özelliği ise, açık ve koyu renkte eşit genişlikte çizgili olan kumaşın açık renk bölümlerinde birbirini keserek ilerleyen iki kıvrımlı dal arasında kalan boşluklara yerleştirilmiş çiçek motiflerinden oluşmaktadır.

Desen 8: 703 No' lu Desen:

- Beylerbeyi Sarayı 11 Numaralı Oda'da perdelik olarak kullanılmış kumaş krem rengi zeminde bordo, koyu yeşil, mavi desenlidir. Desen dikey çizgili kumaşın çizgileri arasında birbirini keserek dolaşan ince kıvrımlı hatlar üzerinde şal desen karakteristiği badem motiflerinden oluşmaktadır.

Desen 9: 904 No' lu Desen

Resim 13: Aynalıkavak Kasrı Divanhane penceresi (Dolmabahçe Sarayı Arşivi)

- Desen numarası 904 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 181 numaralı Oda'da, döşemelik, Aynalıkavak Kasrı 1 numaralı Oda'da döşemelik olarak kullanılmıştır. Kumaşların renkleri yeşil, siyah, beyaz, sarı, pembe desenlidir. Desenler dört renkte dar ve geniş çizgili, çizgilerin içleri çok renkli olarak ince şal desenlidir.

Desen 10: 1000 No' lu Desen

Resim 15: Dolmabahçe Sarayı Zülvecheyn Salonu

Resim 14: Dolmabahçe Sarayı Pembe Salon

- Desen numarası 1000 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 39 numaralı Salon'da ve 120 numaralı Oda'da döşemelik, 106 numaralı Salon'da perdelik olarak kullanılan kumaşların renk özellikleri kırmızı ve beyaz zeminde sarı, yeşil, kırmızı, somon rengi desenli, Kırmızı ve beyaz zeminde kırmızı, yeşil, mavi desenli olarak kullanılmıştır. Desenler ise kırmızı ve beyaz, eşit aralıkta çizgili, beyaz çizgiler yatayda üçerli gruplar oluşturacak şekilde yeşil yapraklı küçük minelerle silme desenlidir

Desen 11: 1001 No' lu Desen:

- Küçükusu kasrı 2 ve 4 numaralı odalarda döşemelik, Yıldız- Şale Köşkünde 20 Numaralı Odada döşemelik olarak kullanılmış olan kumaşlar sarı, krem ve eflatun renkte desenlilerdir. Sarı ve krem renkte eşit genişlikte çizgili, krem rengi çizgilerin üstü geometrik düzende eflatun desenli özelliğindedir.

Resim 16: Küçükusu Kasrı 5 Numaralı Oda (Milli Saraylar Koleksiyonu)

Desen 12:1007 No' lu Desen:

- Desen numarası 1007 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 39 no' lu Salon'da döşemelik olarak kullanılmıştır. Kırmızı ve beyaz zeminde krem rengi desenli, bordo ve beyaz zeminde krem rengi desenli renkleri bulunmaktadır. Desenin koyu renk ve beyaz eşit genişlikte çizgilidir. Beyaz çizgilerin üstünde krem renkte balıksırtı desenli üçer çizgi vardır

**Resim 17:Dolmabahçe Sarayı
Zülvecheyn Salonu**

OSMANLI ETKİLİ DESENLER

Desen 13: 1/A No' lu Desen

Resim 18: Dolmabahçe Sarayı 29 Numaralı Oda

- Desen numarası 1A olarak üretilen döşemelik kumaş Dolmabahçe Sarayında 29 numaralı Oda'da kullanılmıştır. Koyu mavi zeminde kırmızı, pastel mavi ve yeşil renk uygulanmış, desen özelliği olarak da mavi zemin üzerinde dalların sağa ve sola eğik durumundadır. Dalların içinde de çiçeklerle bezeli motifler oluşturulmuştur.

Desen 14: 76 No' lu Desen

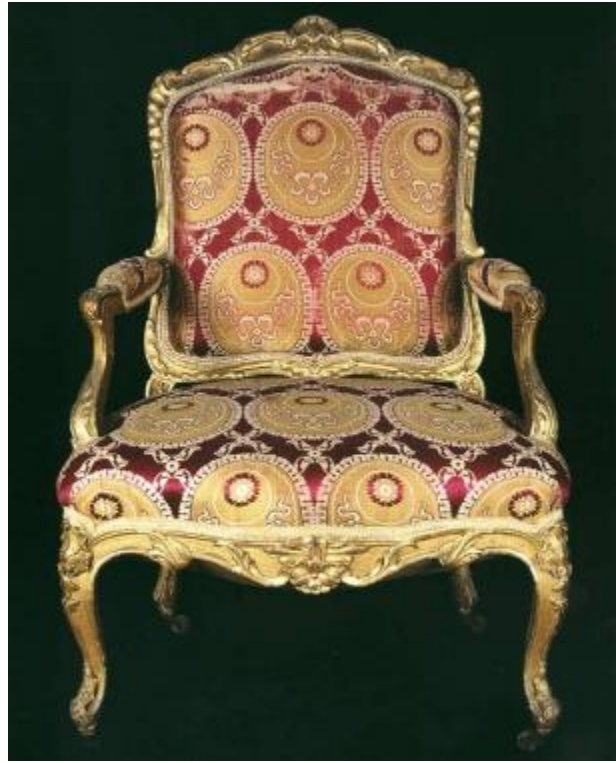

Resim 19: Dolmabahçe Sarayı Beyaz Oda

- Desen numarası 76 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 44 numaralı Oda'da döşemelik ve perdelik olarak kullanılmıştır. Krem rengi zeminde açık mavi ve sarı desenlidir. Desenin zemin üzerinde rumi motifleriyle bezeli vazolar stilize edilmiş çiçekler ve dallardan oluşan bir düzen sergilenmektedir.

Desen 15: 81 Nolu Desen

Resim 20: Beylerbeyi Sarayı 6 Numaralı Oda

- Desen numarası 81 olarak üretilen kumaş; Beylerbeyi Sarayı 6 numaralı Oda'da ve Sarı Köşk'te döşemelik olarak kullanılmış. Kırmızı zeminde krem rengi ve hardal sarısı rengi desenlidir. Desenin zemin üzerinde kenarları dilimli oval madalyonlar ve içerisinde yer alan merkezden kaymış bir gülbezek ile çin bulutlarından oluşmaktadır. Madalyonlar stilize edilmiş yapraklarla bağlanmıştır.

Desen 16: 89 Nolu Desen

Resim 21: Dolmabahçe Sarayı 66 Numaralı Oda (Milli Saraylar Koleksiyonu)

- Desen numarası 89 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 66 numaralı Oda'da perdelik olarak kullanılmıştır. Tarçın rengi, krem rengi ve bej tonlarında renkli kumaşların desen özelliği uçları sarmal kıvrılan, birbiri üzerine tekrarlanarak sıkışık bir kompozisyon oluşturan ve içleri doku oluşturacak şekilde ince desenli iri rumi, palmet motiflerinden oluşmuştur.

Desen 17: 114 No' lu Desen

- Desen numarası 114 olarak üretilen kumaş; Milli Saraylar Daire Başkanlığı Kumaş Ambarı'nda parça olarak mevcuttur. Renk olarak kırmızı, koyu mavi beyaz desenlidir. Desenler, zemin birbirini kesen karmaşık, kıvrımlı hatlarla parçalanmakta ve şekillerin oluşturduğu alanlar içerisinde rumi, palmet motifleri yer almaktadır.

Desen 18: 308 No' lu Desen

Resim 22: Dolmabahçe Sarayı 91 Numaralı Oda

- Desen numarası 308 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 91 numaralı Oda'da döşemelik, ayrıca Beylerbeyi Sarayı 29 numaralı Oda'da perdelik ve döşemelik, Küçüksu Kasrı 9 numaralı Oda'da perdelik olarak kullanılmıştır. Krem rengi zeminde kırmızı ve bej ile desenlidir. Desen özelliği ise içi Rumi ve palmetlerle hareketlenen uzun bir kartuş ve geometrik geçmeli çok kollu bir yıldız motifi alternatif olarak tekrarlanmaktadır.

Desen 19: 356 No' lu Desen

Resim 23: Hereke Kabul Salonu (Dolmabahçe Sarayı Arşivi)

- Kırmızı zeminde sarı ve bej rengi ile desenlidir. Desen zeminde rumi ve palmetlerle oluşturulan ve bir merkezden yayılan madalyonlardan oluşmaktadır. Hereke köşkünde döşemelik ve perdelik olarak kullanılmıştır.

Desen 20: 371 No' lu Desen

Resim 24: Dolmabahçe Sarayı 170 nolu Oda

- Desen numarası 371 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 24, 34 ve 170 numaralı Odalarda, Yıldız Sarayı Şale 1 ve 11 numaralı salonlarda döşemelik olarak kullanılmıştır.

Desen 21: 379 No' lu Desen

Resim 25: Beylerbeyi Sarayı Kaptan Paşa Odası

- Desen numarası 379 olarak üretilen kumaş; Beylerbeyi Sarayı 14 numaralı Odada döşemelik ve perdelik, Yıldız Sarayı Şale 14 numaralı salon'da döşemelik olarak kullanılmış. Kumaşlar kırmızı zeminde krem rengi, mavi, açık yeşil ile desenlidir. Desenin özelliği ise, kırmızı zeminde dördü gruplar halinde sekiz köşeli yıldızlar ve bitkisel motiflerden oluşturulmuş oval bir madalyon desenlidir.

Desen 22: 1023 No' lu Desen

Resim 26: Dolmabahçe Sarayı 52 Numaralı Oda (Dolmabahçe Sarayı Arşivi)

- Desen numarası 1023 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 52 numaralı oda'da döşemelik ve perdelik olarak kullanılan kumaşın renk özelliği, kırmızı zeminde açık ve koyu mavi, sarı ve turuncu desenli kumaşların desen özelliği zemin üstünde içleri rumi, palmet motifleriyle bezenmiş şemse motifleri kaydırılmış akslar üzerinde yerleştirilmiş, şemseler arasında kalan boşluklara ince stilize dal ve yapraklar kullanılmıştır.

BATI EKİLİ DESENLER
(LYON - BAROK – ROKOKO –
ART NOUVEAU)

Desen 23: 36 No' lu Desen

Resim 27: Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu

- Desen numarası 36 olarak üretilen kumaş Dolmabahçe Sarayı 35 numaralı Oda'da ve 88 numaralı Salon'da döşemelik aynı odada perdelik 182 numaralı oda'da döşemelik, 225 numaralı oda'da perdelik, Beylerbeyi Sarayı 9 numaralı oda'da perde ve döşemelik olarak kullanılmıştır. Renk özellikleri olarak bordo zeminde beyaz desenli, açık mavi zeminde beyaz desenli, desen özelliği olarak ise zemin üzerinde bir ağ dokusu oluşturacak desende yerleştirilmiş kartuşlar içinde asma yapraklarından oluşmaktadır.

Desen 24: 42 No' lu Desen

Resim 28: Dolmabahçe Sarayı Pertevniyal Valide Sultan Yatak Odası (Milli Saraylar Arşivi)

- Desen numarası 42 olarak üretilen kumaş Dolmabahçe Sarayı 114 numaralı Yatak Odası'nda perde olarak kullanılmıştır. Sarı zeminde krem renkli desenli renk özelliğine sahiptir. Deseni ise sarı zeminde krem renkte geometrik bölmeler içinde stilize edilmiş çiçekler bulunmaktadır.

Desen 25: 57/ 911 No' lu Desen

Resim 29:Dolmabahçe Sarayı 189 Numaralı Salon

- Desen numarası 57/911 olarak üretilen kumaş Dolmabahçe Sarayı 189 numaralı Salon'da döşemelik, 219 numaralı Oda'da perdelik olarak kullanılan kumaşın renk özelliği açık pembe zeminde beyaz ve mavi desenli gri, mavi zeminde kıvılcı kahverengi ve bej rengi desenlidir. Desenin özelliği ise rokoko kıvrımlı kartuşlar içinde gül demeti bulunmaktadır.

Desen 26: 70 No' lu Desen

Resim 30, Resim 31: Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon

- Desen numarası 70 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 67 ve 221 numaralı odalarda döşemelik ve perdelik olarak, 25 numaralı oda'da perdelik olarak kullanılmış. Renk olarak krem rengi zeminde mavi kullanılmıştır. Desen, zemin üzerinde ilerleyen dallara yerleştirilmiş yaprak ve çiçek motifleri stilize edilerek kullanılmıştır.

Desen 27: 78 No' lu Desen

Resim 32: Dolmabahçe Sarayı Atatürk'ün Çalışma Odası

- Desen numarası 78 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 1 ve 69 numaralı salonlarda döşemelik ve perdelik olarak kullanılan kumaşın rengi kırmızı zeminde krem rengi ile sarı zeminde magenta ile desenlidir. Desen özelliği zemin üzerinde ampir tarzında vazo içerisinde çiçek buketi ve bu düzeni çevreleyen stilize edilerek kullanılan yaprak dalı oluşmaktadır.

Desen 28: 90 No' lu Desen

Resim 33, 34: Atatürk'ün vefat ettiği oda

- Dolmabahçe Sarayı 14 ve 163no'lu salonlarda döşemelik, 71'nolu oda'da döşemelik ve perdelik, Aynalıkavak Kasrı 7 ve 8 no' lu odalarda döşemelik ve perdelik, Küçüksu Kasrı 8no' lu oda'da döşemelik olarak üretilmiştir. Kuf yeşili zeminde kiremit rengi, somon ve beyaz ile desenli, kırmızı zeminde sarı, beyaz ve eflatun desenlidir. Desende zemin üzerinde karmaşık bir düzen içerisinde ilerleyen sarmaşık üzerinde yer alan yapraklar ve çiçek grupları oluşmaktadır.

Desen 29: 145 No' lu Desen

- 146 numaralı desen Milli saraylar ambarında bulunmakta olup kullanıldığı yer mevcut değildir.

Desen 30: 847 No' lu Desen

Desen 31: 864 No' lu Desen

Resim 35, Resim 36: Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu

- Desen numarası 864 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 26 numaralı Salon'da, döşemelik ve perdelik olarak kullanılmıştır. Kumaşın rengi zeminde sarı, mor ve eflatun desenlidir. Desen, zemin üstünde kaydırılmış akslara yerleştirilmiş, saplarından kurdele ile bağlanmış süsen buketlerinden oluşmaktadır.

Desen 32: 870 No' lu desen

- Kumaş; Dolmabahçe Sarayı 42, 47 ve 214 numaralı odalarda, döşemelik olarak kullanılmıştır. Açık bej rengi zeminde yeşil, bordo ve krem rengi desenlidir. Kumaşların özellikleri kaydırılmış aklara yerleştirilmiş, saplarından iri bir fiyonkla bağlı çiçek buketinden oluşmaktadır.

**Resim 37: Dolmabahçe Sarayı
214 Numaralı Oda**

Desen 33: 924 No' lu Desen

Resim 38: Dolmabahçe Sarayı 49 No' lu Oda

- Desen numarası 924 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 49, 121, 133 numaralı odalarda döşemelik, 65 numaralı oda'da perdelik, Yıldız Sarayı Şale 4 numaralı oda'da döşemelik, Beylerbeyi Sarayı 22 numaralı salon'da döşemelik ve perdelik, Yalova Atatürk Köşkü'nde döşemelik olarak kullanılmıştır. Renkler sarı zeminde sarı ve krem rengi ile desenlidir. Desenlerin özelliği, zemin üzerinde art nouveau tarzında çizgisel dallardan oluşan salkımlar üzerinde çiçek demetleri oluşturmaktadır.

Desen 34: 952 No' lu Desen

- Dolmabahçe Sarayında 78 numaralı koridorunda perde olarak kullanılmış olup kırmızı zeminde koyu sarı ile desenlidir renk özelliğindedir. Çeşitli bitkisel motif, kuş, meyve arasında alternatifli olarak tekrarlanan iki oval madalyondan oluşmaktadır. Madalyonlardan birinin içerisinde kuşlar figürü işlenirken diğerinde flüt çalan küçük melek figürleri yer almaktadır.

Desen 35: 999 No' lu Desen

Resim 39: Dolmabahçe Sarayı Yatak Odası

- Desen numarası 999 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 73, 75, 116 ve 224 numaralı odalarda, 18 numaralı salon'da döşemelik, Beylerbeyi Sarayı 5 numaralı oda'da döşemelik olarak kullanılmıştır. Kumaşların renkleri krem renkte, desenin atkı ve çözgü yüzü olarak ışık kırılmasıyla algılandığı tek renkli uygulanmıştır. Desenler dantel kurdelelerle aralarında küçük gül gruplarından oluşmaktadır.

Desen 36: 98 No' lu Desen

Resim 40: Dolmabahçe Sarayı Elçi Kabul Odası

- Desen numarası 98 olarak üretilen kumaş; Dolmabahçe Sarayı 31 numaralı oda'da döşemelik ve perdelik, 46 numaralı oda'da perdelik, 163 numaralı oda'da ve 212 numaralı salon'da döşemelik olarak kullanılmıştır. Kırmızı zeminde iki ton bej ile desenli ayrıca küf yeşili zeminde bordo ve koyu somon rengi ile desenli ve hardal rengi zeminde somon rengi ve açık mavi ile desenlidir. Desen özelliği zemin üzerinde altta defne dalları üstte güllerle çevrili oval bir madalyon içinde gül buketinden oluşmaktadır. Madalyon çevrelerinde gül buketleri yerleştirilmiştir.

SONUÇ

Hereke Fabrikası, Cumhuriyet'in ilanından sonra Sanayi ve Maddin Bankasına 1938 yılında önce Sanayi Ofisine akabinde de Sümerbank'a bağlanmıştır. Başbakanlık Özelleştirme Kurulunun 14 Haziran 1995 tarih ve 94/45 sayılı kararı ile Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na devredilmiş ve bir Müze-Fabrika kimliğinde saray, köşk ve kasırların tefrişleri için üretimini günümüze kadar sürdürmeye devam etmiştir.

Hereke Fabrikası 1995 Yılında Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlandıktan sonra mobilyalar üzerindeki kumaşlar incelenerek ilk döşemelik kumaşlara ulaşılmış ve belgelenen kumaşlar yeniden üretimi yapılması için fabrikaya gönderilmiş ve bu kumaşlar yeniden üretime geçilerek mobilyalar özgün kumaşları ile yeniden kaplanabilmiştir. 1995 Yılında üretilmekte olan 48 desen âdeti 1998 yılında 1157, 356 ve 84 numaralı desenlerin yeniden üretilmesi ile 51 âdete çıkmıştır. 2003 yılından itibaren 2010, 2009, 2008, 847, 72, 703 ve 89 numaralı desenlerinde üretime geçmesi sonucu üretilen kumaş âdeti 58'e ulaşmıştır. 143 adet orijinal desen içerisinde üretilimi yapılabilen 58 adet desen mevcuttur. Yeniden üretilmesi için üzerinde çalışılan desenlerden 43 ve 952 numaralı desenlerin dışında Cumhurbaşkanlığı köşkü için numarası belirlenmemiş desenler bulunmaktadır.

Osmanlı Kumaş sanatında önemli bir yer tutan çatma kadifeler Hereke dokumaları içinde de yer almaktadır. Hereke dokumaları içerisinde 345, 7, 1009, 629, 2009 ve iki adet de numarası tespit edilemeyen toplamda yedi adet çatma kadife bulunmaktadır. Bu çatma kadifelerden sadece 2009 ve 629 numaralı desenler üretilmektedir. Üretimi devam etmeyen kumaşlar arasında yoğunlukta bulunan çatma kadifeler için yeniden üretim çalışmaları sürmekte ve 1999 yılı hedef programına alınan ve yeniden üretimi gerçekleştirilen 2009 desen numaralı çatma kadife de olduğu gibi 7 numaralı desen içinde yeniden üretilme çalışmaları sürdürülmektedir.

Günümüzde Milli Sarayların, köşk ve kasırların tefrişlerinde kullanılan Hereke İpekli Dokumaları, Milli Saraylar ürünlerinin satıldığı yerlerde hediyelik olarak masa örtüsü, şimentablo gibi küçük ebatlarda satılmaktadır. Ayrıca bu ürünler yurt dışından gelen devlet büyüklerine hediye olarak sunulmaktadırlar. Hereke Dokumalarında kullanılan malzemelerde imparatorluk boyunca ipeğin yanında altın

gümüş gibi malzemelerde kullanılmıştır. Günümüzde altın gümüş iplerin verdiği parlaklık ve renk çeşitliliği ipek ipliklerle verilmeye çalışılmaktadır.

Hereke Fabrikası ve Milli Sarayların günümüz projeleri arasında Çankaya Köşkünü Müze-Köşk şeklinde tekrar düzenleme ve bu düzenleme içerisinde tefrişinde Hereke Dokumaları kullanılması vardır. Çankaya köşkü için dokunmakta olan desenler arasında 999 numaralı desenin fıstık yeşili rengi, 1023 numaralı Dolmabahçe Sarayında da Camlı Köşkte bulunan desen ve ayrıca yeni üretim kapsamına alınmış numarası olmayan bir desen yer almaktadır. Burada kullanılacak kumaş desenlerinin Atatürk'ünde beğendiği desenlerin kullanılması düşünülmektedir. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı'nda 6 numaralı salonun 999 numaralı desenle tefrişi gerçekleştirilmiştir. Salonun perdelerinde kumaşla aynı renkte atlasla kombin bir şekilde düzenleme yapılmıştır. Hereke de yeni bir düzenleme olarak da Kaiser Wilhelm Köşkü ve Misafirhanesi'nin yeniden düzenlenmesi düşünülmektedir. Henüz proje aşamasında olan Müze-Fabrika kimliğinin çatısı altında bu düzenlenmenin yapılması düşünülmektedir.

Son olarak İzmit'te bulunan Av Köşkü Hereke dokumalarıyla döşenmiş restorasyonun dan sonra tefrişinde Hereke İpekli Dokumaları kullanılmıştır.19. Yy. Osmanlı Dokuma geleneğini yaşatmaya devam eden Hereke Fabrikası Müze-Fabrika olarak yaşamına devam etmektedir. Kurulduğu dönemdeki desen çeşitliliğine kavuşturulmasına çalışılmakta ve buna bağlı olarak Milli Saraylara bağlı saray, köşk ve kasırlardaki özgün kumaşlara yeniden dönülmesi hedeflenmektedir. Saraylarımızın orijinal mefruşat yaşatılması adına çalışmalar devam etmekte ve gün geçtikçe bu gerçeğe daha da yaklaşılmaktadır.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ:

Akant Yaprağı: Yaban enginarı yaprağı biçiminde bir bezeme ögesi. İlk kez antik Yunan sanatında kullanılmış, Avrupa'da 19.yy. sonuna kadar uygulanması sürmüştür. Özellikle mimaride sütun başlıkları üzerinde görülür.

Art Nouveau: 1895 ile 1905 arasında Avrupa ve Amerika'da yaygınlaşmış bir üslup, mimarlıktan başlayarak tüm sanat dallarına egemen olmuştur. Üsluplaştırılmış bitkisel-eğrisel nitelikte bir bezeme anlayışı getirmiştir. En ünlü Art Nouveau sanatçıları Fransa'da H.Guimard (mimar); İspanya'da A. Gaudi (mimar); İtalya'da R. D'Aronco (mimar); A.B.D.'de L.C. Tiffany (uygulamalı sanatlar-cam eşya) yer alır. Art Nouveau Üslubu Türkiye'ye 19. yüzyıl sonlarında Sultan II. Abdülhamit'in Baş mimarlığını da yapan R.D.Aronco aracılığı ile gelmiştir. En ünlü yapısı Beşiktaş'taki Şeyh Zafir Türbesi'dir.

Drape: Kumaş yada giysi kıvrımlarının belirlenmesine, tanzimine denilmektedir.

Empire Üslubu: (Ampir Üslubu) İlhamını Yunan ve Roma sanatlarından alan ve I. Napoleon Bonapart zamanından başlayarak otuz yıl kadar devam eden, Percier ve Fontaine isimli iki mimarın yarattığı bir üsluptur. Napolyon 1.'in İtalya, Kuzey Afrika ve Mısır'ı almasından sonra, bu ülkelerin tipik süsleme motifleri (sfenks'ler, arslan pençeleri, kartal ve atmaca kanatları, bereket boynuzları, lotus, palmiye ve hurma ağacı, savaş aletleri, miğferler, lektör demetleri vb.) Empire üslubunun vazgeçilmez öğeleri olmuştur.

Farbela (Farbala): Perde veya benzeri örtülerin kenarlarına dikilen pilili veya büzgülü kumaş bandı, volan, fırfır olarak tanımlanır.

Hatayı: Türk bezeme sanatlarında çok sık kullanılan stilize çiçek ögesi. Genellikle dikine alınmış kesitler halinde, ince kıvrımlarla birbirine bağlanarak madalyonlar içinde verilen bu stilize çiçekler, çoğu kez rumi, bulut, yaprak vb. örgelerle birlikte bir kompozisyon oluşturur. Orta Asya'daki Çin Türkistanın da Çin ve Türk etkilerinin bir arada bulunmasına karşın, hatayı örgesi bütünüyle Türk zevkini yansıtır. Çin uygulamalarında çiçekler stilize edilmeden, doğal biçimleri ile verilir.

Hindistan ve Japonya' da değişik biçimlerde uygulanmıştır. Hatayinin en erken örneklerine 8. ve 9. yüzyılda yapılmış Uygur duvar resimlerinde rastlanılır. Osmanlı Döneminde, taş, ahşap, dokuma, tezhip ve cilt sanatlarında örnekleri görülür.

Jakar: Mekanik dokuma tezgahı. Jacquard tarafından bulunan bu mekanizma, prensip olarak, her çözgü ipliğinin tezgahta başlı başına hareket etmesini sağlar. Herhangi bir kumaş üzerine geçirilecek desen 32'den daha fazla ayağa ihtiyaç gösteriyorsa jakar tezgahı kullanılır. Başlangıçta ‐Lyon Mekanizması‐ denilen jakar mekanizması ilk başlarda el tezgahlarında kullanılmış günümüzde ise her çeşit mekanik dokuma tezgahlarında uygulanabilmektedir.

Kordone: Tekstilde sim, gümüş veya ipek ipliklerinin bükülmesiyle hazırlanan ve el işlemlerinde kullanılan ince kordon, üç katlı bükülmüş ipek ipliğidir.

Kordon: Genellikle ipekten yapılmış kalıp ip, birçok ipliğın bir arada özel biçimde bükülmesiyle elde edilen bir cins kaytan.

Korniş: Perde asmaya yarayan ahşap veya madenden yapılmış pervazlardır. Bir odanın tavanında, bir kapının Üzerinde, bir pencerede bulunan kimi zaman süslü kabartına çıkıntılarının tümüdür.

Magrib Üslubu: Magrip sanatı genel olarak, Emevi sanatının kaynağından uzakta, yerel İspanyol ve Berberi geleneklerden de beslenerek oluşan sanatın bir türevi olarak nitelenmektedir. Coğrafyası bugünkü Cezayir'in batısı, Fas ve İber yarımadasının güneydoğusunu içine almaktadır. Arap-Emevi kültürü 8. yüzyıl başında İspanya'ya nüfuz ederek yayılmış, 15. yüzyılın sonuna kadar varlığını ve etkisini sürdürmüştür. Magrip sanat ve mimarlığının Endülüs' deki anıtsal ürünlerinden biri Gırnata'da ki Elhamra Sarayıdır. 19. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde özellikle at nalı, soğan biçimli ve dilimli kemerlerin çeşitlemeleri konut cephelerinde ahşaba yaygın olarak uygulanmıştır. Çırağan Sarayındaki Taht Salonu; Bahriye Nezareti, Giriş Köşkü ve Mecit Efendi Köşkü magrip üslubunun önde gelen örneklerindedir.

Ponpon: Aksesuar olarak kullanılan, yün, ipek ve benzeri malzemelerden yuvarlak biçimde oluşturulan püskül türüdür

Püskül: Bir ucu bağlı, bir ucu serbest iplik demeti biçimindeki aksesuardır

Perde Bağı: Perdeleri iki kenarından toplamak suretiyle kullanılan yardımcı malzemedir.

Rapor: Bir desende tekrar eden en küçük birimdir.

Rumi. Arapça' da "Arap ilinden başka ilden olan", anlamına gelir. Türk bezeme sanatlarında yaygın kullanılan stilize yaprak örgesi. Bazı kaynaklara göre stilize hayvan motiflerinin meydana getirdiği dolaşık tezyinata verilen isim. Taş, ahşap, dokuma, tezhip ve cilt sanatlarında bezeme amacı ile kullanılan rumi motifi özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda çok sık kullanılmış, 17. yüzyılın sonlarından başlayarak batı etkisi ile klasik özelliğini yitirerek bozulmuştur.

Saçak: Kenar boyu püsküllerden oluşan aksesuardır.

Saten: Dokuma örgülerinin ana armürlerinden biridir. Düz pürüzsüz, yumuşak dökümlü, parlak ve bu karakterlere uygun ipliklerle dokunmuş kumaşlardır. Saten kumaşlarda özellikle ipek kullanılır. Teknik açıdan; saten dokuların bağlama noktaları, diğer doku çeşitlerinin aksine birbirleriyle hiç temas etmezler. Bu tür düzenli saten dokularda çözgü ipliği, rapor içinde her sırada sadece bir kere yükselir (çözgü saten) veya bir kere inerek (atkı saten) bağlantıları oluşturulur.

Soter: Raportlama çeşitlerinde kullanılmaktadır. Gidişe ve yana olmak üzere ikiye ayrılır.

Şerit: Dar, uzun parça ve özellikle dokuma ya da kumaş parçasıdır. Genellikle ipek, sırma ve yün malzemeler kullanılır.

Varak: Altın vb. malzemelerden yapılmış çok ince yüzeylerdir.

Volan: Herhangi bir kumaşın kenarına dikilen ve kıvrımlı bir hava meydana getiren kumaş şerididir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Balpınar Belkıs, Kilim Cicim Zili Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları, Eren Yay., İst., 1982.
- ARSEVEN, C.Esat, Türk Sanatı, Cem Yay., İst., 1971
- AKŞİT, İlhan, ‘Dolmabahçe Sarayı’, Kültür ve Sanat, Türkiye İş Bank.,1 s:77-81
- ALTAY, Fikret, ‘‘Türk Kumaşları’’, Sanat Dünyamız, Cilt 1, 1974
- ASLANOÖLU, İnci, ‘‘Sanat ve Mimarlıkta Art Nouveau Akımı’’, Yeni Boyut- Plastik Sanatlar Der., Mayıs 1982
- BAŞARAN, Tijen, ‘‘Dolmabahçe Sarayı Haremde Kumaşın Kullanımı Açısından İlginç Bir Mekan’’, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri, TC. Kült.Bak. Özel / Kongre, 1.Cilt, s.289-291
- BAYKARA, Tuncer, ‘‘XIX. yy. da Anadolu’nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri’’, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı 25, Ekim 1969, s: 64-71
- DALSAR, Fahri, Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik, Sermet Matbaası, İst., 1960
- DİYARBEKİRLİ, Nejat - ASLANAPA, Oktay, Türk Tarihi, Ank., 1972
- DÖLEN, Emre, Tekstil Tarihi, M.Ü.T.E.F. Yay. No: 92/1, Matb. Eğt. Böl. Yay. No: 6, İst., 1992
- EROL, Mine, Osmanlı İmparatorluğu’nun A.B. Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları, Damla Matb., Konya, 1988
- GÖRGÜLER, Mustafa, Sanat Olarak Tekstil, MSÜ. SBE. YLT., İst., 1989

- GÜRSU, Nevber, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhause Yay., İst., Aralık 1988. İMER, Zahide, Dokuma Tekniği 11, Sistem Ofset Ltd.Şti., Ank., 1989
- GİZ, Adnan, “İki Padişahın Otuz Günü”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 4,1968, s:50-53
- GÖNÜL, Macide, “Eski Dokumacılık Buluntuları ve Memleketimizde Bu Sanatın Gelişmesi”, Mensucat Meslek Dergisi, Sayı 9,Eylül 1966, s: 9
- GÜLERSOY, Çelik, “Dolmabahçe Sarayı”, Türkiyemiz, 4 s:92-103
- HAASE, Heinz, “1805-1968 Keşfinden Bugüne Kadar Jakar Makinesi”, Mensucat Meslek Dergisi, Türkçesi: Uğur KEÇECİOĞLU, 23, s:167-168
- İREZ, Feryal, “Dolmabahçe Sarayı ve Mösyö Sechan”, Tarih ve Toplum, s:40-42
- KUBAN, Doğan, 100 Soruda Türk Sanatı Tarihi, İst., 1970
- KUBAN, Doğan, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yay., Kanaat Mat., İst., 1995
- KÜÇÜKERMEN, Önder, Hereke Fabrikası, Sümerbank, İst., 1987
- LATOUR, “Avrupa Kadifeciliğinin Tarihçesi”, Türkçesi: ERDEMİR, M., Mensucat Meslek Dergisi, Yıl 6, Cilt 6, Ocak 1953, s:25-3
- MELLER., Susan- ELFFERS Joost, Tectile Designs, Harry N. Abrams Inc. Publishers, New York- U.S.A., 1991
- MEYDAN, Cemal, Çağdaş Sanat Hareketlerinin Günümüz Tekstil Baskı Tasarımındaki Belirleyici Etkileri, DEÜ. SBE. YLT., İzmir, 199
- NUTKU, Özdemir, “On yedinci Yüzyılda Saray Kumaşları”, Tarih ve Toplum, İletişim Yay., Sayı 22, İst., s.44-50

- ÖNDER, Mehmet. Türkiye Müzeleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., Ocak 1995
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihine Giriş”, Kült. Bak. Yay., Cilt 5
- ÖZTÜRK, İsmail, “Yayınlanmış Narh Defterleri, Fermanlar ve Belediye Kanunları Işığında 16.yy. Osmanlı Kumaş Sanatı Standartizasyonu”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri, TC. Kült.Bak.Özel / Kongre 3.Cilt (23-27 Eylül 1991), T.C. Kült. Bak. MKB. Ankara, 1995, s:77-88
- ÖZ, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri, (16-19.yy.) Cilt II, MEB. Yay.,İst., 1951
- PARRY, L., Textiles of The Arts, Thames Hudson Ltd. London, 1988
- READ, Herbert- BAYAZIT, Nigan, Sanat ve Endüstri- Endüstri Tasarım İlkeleri, İ.T.Ü. Matb., İst., 1973, s.6-15.
- SALDIRAY, Sümer, Desen - Tasarım- Sanat, MSÜY, İst., 1988
- SAZ, Leyla, Haremin İçyüzü, Milliyet Yay., No:36, İst., 1974
- SCOTT, Philippa, The Book Of Siik, Thames and Hudson.
- SİMAVİ, Lütfi, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İst., 1972
- SİPAHİOĞLU, Oya, Bursa ve İstanbul’da Dokunan ve Giyimde Kullanılan 17.yy. Saray Kumaşlarının Yozlaşma Nedenleri, DEÜ. SBE. YLT., İzmir, 1992
- STRZYGOWSKI, J.- GLÜCK, H.- KÖPRULÜ, F., Eski Türk Sanatı ve Avrupa’ya Etkisi, Türkçesi: Cemal KÖKLÜLÜ, T.İş Bank. Kült.Yay.: 152

- SÜRÜR, Ayten, Bitkisel Kökenli Tekstil Desenleri ve Türk Tekstil Desenlerinde Orijin Etkeni, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ. SBE, İzmir, 1992
- SALDIRAY, Sümer, “Çağdaş Tasarım Olgusu ve Tekstil”, Akademi Mimarlık ve Sanat, Sayı 9, İst. Akademi Yay. No. 49
- SÜSLÜ, Özden, “Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerinde Bulunan 16.yy. ait Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenlerinin İncelenmesi”, Sanat Tarihi Yıllığı, 6, 1974-75, s:215-278
- ŞİMŞEK, Seyfettin, “Türkiye’de Dokumacılık”, Mensucat Meslek Dergisi, 23(10), 10.70, s:309-311
- ŞEHSUVAROÖLU, Haluk, Tarihi Odalar, İnk.Kit., İst., 1954
- TEZCAN, Hülya, Atlaslar Atlası, Yapı Kredi Koleksiyonlan- 3, İst.,Aralık 1993
- TUÖLACI, Pars, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İst., 1981
- ULUMAN, Füsün, Art Nouveau Hareketinin Tekstil Tasarımına Etkisi, DEÜ. GSF. YLT., İzmir, 1993
- URAL, Şebnem, “Hereke İpekli Dokuma Kumaşları ve Günümüzdeki Durumu,” Yayınlanmamış Doktora Tezi M.Ü. SBE., İst., 1986
- UŞAKLIGİL, H.Z., Saray ve Ötesi, İnk.ve Aka Yay., İst., 1981
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, Saray ve Ötesi, İst., 1965
- UĞURLU, Aydın, “Dokusal Yüzeylerde Motif Desen Biçimleri”, Sanat Çevresi, (88) 2.86, s.38-40

- URAL, Şebnem, “Hereke İpekli Dokumaları”, Antik Dekor, (12), 1991, s: 112- 116
- UZEL, Nezh, “Hereke Kumaş Fabrikası”, Hayat Tarihi Mecmuası, Cilt 1
- VAGHEFI, Azar, 16.yy. Osmanlı Saray Dokumaları ve Dokumacılık Sanatında Tasarımcının Rolü, MSÜ. SBE. YLT
- YAĞAN, Şahin Yüksel, Türk El Dokumacılığı, T.İş.Bank.Kültür Yay., İst., 1978
- YATMAN, Nurettin, Türk Kumaşları, Maarif Matb., Ankara, 1945
- YILMAZ, Fatma Yaşar, Hereke Jakarlı Dokumaları ve Milli Saraylar Mobilyasında Kullanımı, Y.L. T. MSÜ. SBE., İst., Şubat 1998
- YILMAZ, Serap, “XVIII. yy. Osmanlı İmparatorluğu’nda İpekli Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış ve Fransa İle İpekli Kumaş Ticareti”, TTK. Basımevi, Ank., 1993, s.1651-1670
- ZÜBER, Hüsnü, “Kumaş”, T.C. Ziraat Bank. Koop. Der., 8 (30), 7/9.7 1, s:47-53
- İstanbul İl Yıllığı, Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul, 1973 İl Yıllığı Kocaeli İl Yıllığı 1967 Kocaeli İl Yıllığı 1973
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osm. Tarih ve Terimleri, Cilt.2, MEB Basımevi, İst. Sanat Ansiklopedisi, MEB
- Yurt Ansiklopedisi, Kocaeli, 5028, 5002. Antika Dergisi, Türk Kumaş Sanatının Evreleri, 3(26), 5, 1987, s.17-19 Dolmabahçe Sarayı, TBMM. Milli Sar.Dai.Baş.Yayını, İst., 1995 Hereke Fabrikası, Sümerbank, 10 (91), 1.70, s.47-49

ÖZGEÇMİŞ

1980’de İzmit Gölcük’te doğdu İlk ve orta öğrenimini Değirmendere’de tamamladı. 1998’de Gölcük Kız Meslek Lisesi Giyim Bölümünden mezun olduktan sonra Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık Bölümü’nde eğitimine devam etti. 2003 yılında mezun olup aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Bölümüne bağlı olarak yüksek lisans’a başladı.

Üniversite eğitimi sırasında Autocad 2000, Windows 2000, Word, Excel programları hakkında eğitim aldı. Ayrıca yan programlar olarak Kitchendraw, Kareo isimli programları projelerde kullandı. Bu dönemde İzmit Ticaret Odasının iç mimari çalışmasında görev aldı. Aynı dönemde Rumaç yapı’da villa ve konut iç mekan uygulamalarında tasarım uygulama ve pazarlama konumunda çalıştı.

Yüksek Lisans çalışma konusu paralelinde Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlara Fakültesi Hereke Halı ve İpekli Dokumacılığı Araştırma ve Uygulama Birimi’nin düzenlediği kongreye bildiriler hazırlamıştır.